

Masteroppgave

NTNU
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Institutt for historiske studier

Guro Sundal

Ugifte kvinners yrkesmuligheter

En studie av endring i husholdsposisjoner og yrkesmuligheter i Trondheim 1865-1900

Masteroppgave i femårig lektorutdanning

Veileder: Ida Bull

Trondheim, mai 2018

Guro Sundal

Ugifte kvinners yrkesmuligheter

En studie av endring i husholdsposisjoner og yrkesmuligheter i Trondheim 1865-1900

Masteroppgave i femårig lektorutdanning
Veileder: Ida Bull
Trondheim, mai 2018

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Institutt for historiske studier

Omslagsbilde: Syforening, Trondhjem ca. 1900,
foto: Peder O. Aune/NTNU Universitetsbiblioteket

Forord

Jeg er heldig som har vokst opp i en tid preget av økende historisk interesse for mennesker uten direkte politisk makt.¹ Historie nedenfra er blitt en realitet, og har utvidet vår historiske forståelse.² Jeg er en kvinne som ønsker å identifisere meg i lys av fortiden, og da er jeg avhengig av å vite noe om kvinners fortid. Etter en samtale med professor Ida Bull, fattet jeg interesse for å undersøke yrkesmulighetene for kvinner i Trondheim på 1800-tallet. I 1981 skrev Sidsel Vogt Moum:

Det kan øke vår forståelse av hvem vi selv er når vi får vite noe om kvinners liv og arbeid i det norske samfunnet for hundre år siden. Kunnskap om formødrene er nødvendig for vår identitet: I den grad fortidas mønstre binder oss, er det viktig å få dem klarlagt for å ta stilling til dem. I den grad fortida viser oss kvinnestykke, er det viktig at den ikke blir glemt.³

Arbeid har ofte blitt forstått som mannsarbeid eller lønnsarbeid. Dette er et eksempel på sentrisme i historisk forskning. Med et desentrert blikk kan man gi plass til det som tidligere ikke har blitt sett på som sentralt.⁴ Ingar Kaldal skriver: «Å desentrere blikket handlar ikkje om at alt er like viktig, men om at alt kan være like lærerikt å utforske.»⁵ Dette danner grunnlaget for mitt valg av tema.

Det har både vært spennende og utfordrende å jobbe med masteroppgaven. Jeg vil rette en stor takk til min veileder Ida Bull. Tusen takk for din tålmodighet, gode råd og grundige tilbakemeldinger. Det har vært veldig hyggelig å ha deg som veileder. Jeg vil også takke familie, venner, NTNUI Volleyball og alle på lesesal 6378, for støtte, oppmuntring og positiv energi. Jeg er veldig glad for at Dragvoll fikk et bordtennisbord! Tusen takk til min samboer Nikolai Schjøtt-Pedersen for at du alltid er der. Til slutt vil jeg takke Anne Sundal for korrekturlesing og nyttige tips. Eventuelle feil som finnes i oppgaven er mine alene.

Guro Sundal

Trondheim, 11. mai 2018

---

¹ Ida Blom, «Kvinnehistorie som forskningsområde». I Ida Blom og Gro Hagemann (red.), *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, Oslo 1982: 14

² Ida Blom & Sølvi Sogner (red.), «Innledning». I Ida Blom & Sølvi Sogner (red.), Gro Hagemann, Kari Melby, Hilde Sandvik & Ingvild Øye, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005: 11

³ Sidsel V. Moum, *Kvinnfolkarbeid. Kvinners kår og status i Norge 1875-1910*, Oslo 1981: 7

⁴ Ingar Kaldal, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*, Oslo 2009: 80

⁵ Kaldal 2009: 81

Innhold

Kapittel 1: Introduksjon	1
Innledning	1
Avgrensning	1
Problemstilling	4
Historiografi	5
Kilder og metode	5
Bruk av folketellingene på Digitalarkivet	6
Sentrale metodiske spørsmål	8
Oppgavens oppbygning	10
Kapittel 2: Bakgrunn	11
Innledning	11
Norges modernisering	11
Trondheims modernisering	13
Ugifte kvinners juridiske/politiske rettigheter	15
Betydningen for ugifte kvinners yrkesmuligheter	16
Utviklingen av tjenesteyrket	17
Avslutning	18
Kapittel 3: Folketellingen 1865	19
Innledning	19
Hjemmeværende	20
Tjenestejenter	22
Offentlig og privat tjenesteyting	25
Industri og håndverk	26
Varehandel og service	28
Annet	29
Fattighuset, Thomas Angells Stuer og Tukthuset	30
Generelle tendenser	31
Avslutning	32
Kapittel 4: Folketellingen 1900	33
Innledning	33
Hjemmeværende	34

Tjenestejenter	36
Offentlig og privat tjenesteyting	39
Industri og håndverk	43
Varehandel og service	45
Annet	48
Fattighuset, Thomas Angells Stuer og pasienter ved sykehuset	48
Generelle tendenser	49
Avslutning	50
Kapittel 5: Utviklingslinjer	51
Innledning	51
De ugifte døtrene	52
Tjenestejenter	53
Kvinnenes nye middelklasseyrker	55
Yrkesmuligheter i industrien, samt forbehold om tendenser	57
Avslutning	59
Kapittel 6: Konklusjon	61
Innledning	61
Utviklingen av ugifte kvinners posisjoner i husholdet og yrkeslivet	61
Relevans for mitt studieprogram	64
Avslutning	64
Kilder og litteratur	i
Utrykte kilder	i
Nettressurser	vii
Litteratur	viii

Kapittel 1: Introduksjon

Innledning

Det første året Marie Holst, født 1861, praktiserte som lege i Trondheim, mottok hun en mannlig pasient i 60-årene. Deler av deres samtale er gjengitt her:

«Er det lenge siden mainen din dødd?» Jeg måtte da skamfull bekjenne at jeg aldri hadde oppnådd å være gift, hvorpå han forferdet utbrøt: «Har du ikke vært gift. Hvordan er du blitt doktor da?» Og da jeg sa at jeg hadde nu lest meg det til gjennom syv lange år, kom svaret skuffet og bedrøvet: «Å, jeg tenkte du hadde arvet det etter mannen din.» All tillit var borte, og jeg er sikker på han brukte verken medisin eller mine gode råd.⁶

Pasientens reaksjon viser til hans kjennskap til husholdsbasert næringsvirksomhet, der enker fortsatte en virksomhet innen handel eller håndverk, basert på ektemannens borgerskap.⁷ Som lege representerte Marie Holst de kvinnene som oppnådde adgang til profesjoner i kraft av egen utdanning. De juridiske lovendringene var del av en større utviklingsprosess i det nittende århundret. Norge opplevde folkeøkning og store folkevandringer fant sted. Landet ble et stykke på vei urbanisert, industrialisert og demokratisert, og det skjedde en overgang fra primærnæringer til sekundær- og tertiærnæringer. Det gamle standssamfunnet ble erstattet med et klassesamfunn. Norges økonomiske vekst var formidabel. Moderniseringen fikk konsekvenser for kvinnenenes livssituasjon.⁸ I denne oppgaven skal jeg undersøke husholdsposisjonene og yrkesmulighetene til ugifte kvinner i Trondheim i perioden 1865 til 1900.

Avgrensning

Giftede kvinner ble i svært liten grad registrert med lønnet arbeid i folketellingene fra 1800-tallet. I perioden 1875 til 1910 står kun tre til fire prosent av dem oppført som yrkesaktive. 94 prosent av kvinnene i lønnsarbeid var ugifte eller enker. Det lave tallet på yrkesaktive giftede kvinner skyldes til dels underregistrering. Flere giftede kvinner var medforsørgere, uten at de ble registrert som yrkesaktive. De ble heller oppført som husmødre. Moum konkluderer med at giftede kvinner deltok i økonomisk virksomhet og

---

⁶ Marie Holst, «Dengang». I Norske kvinnelige akademikerers landsforbund, *Kvinnelige studenter 1882-1932*, Oslo 1932: 142

⁷ Ida Bull, «Handelskapitalismen og dens steder». I *Heimen*, Vol. 53, No. 4, 2016: 246

⁸ Jan Eivind Myhre, *Norsk historie 1814-1905. Å bygge ein stat og skape ein nasjon*, Oslo 2012: 14-16, 103

produksjon i mye større grad enn det statistikken forteller oss.⁹ Disse begrensningene i statistikken setter rammer for min oppgave. For å vise utviklingen innen kvinners arbeidsmuligheter og posisjoner i Trondheim i perioden 1865 til 1900, har jeg valgt å fokusere på de ugifte kvinnene. Jeg har også bestemt meg for å undersøke de over 18 år, for å unngå barnejentene som enda bodde hjemme. Det bør dog nevnes at det var vanlig å begynne å arbeide tidlig. Sølvi Sogner og Kari Telste påpeker at for tjenestejentenes del hadde en av fire flyttet hjemmefra i tolv årsalderen i 1801. I 1900 var det vanlig at disse jentene bodde hjemme til konfirmasjonen var overstått. Det betydde at barndommen ble tre år lengre i dette tidsrommet.¹⁰

Årsaken til at jeg valgte Trondheim i denne undersøkelsen, er fordi byen vokste sterkt på grunn av den gryende industrien, og dens funksjon som handels-, administrasjons- og landsdelssentrum. Trondheim ble dermed svært preget av den moderniseringsprosessen landet gikk gjennom. Samtidig var ikke denne byen Norges hovedstad på 1800-tallet. Som hovedstad var Kristiania Norges vindu mot verden og hadde i 1900 en kvart million innbyggere. Som landets tredje største by hadde Trondheim knappe 50 000 innbyggere i 1900. Derfor kan Trondheim i større grad sammenliknes med, eller være representativ for, andre byer. Stavanger, Fredrikstad og Drammen hadde eksempelvis rundt 30 000 innbyggere på samme tid.¹¹ Problemene rundt representativitet blir behandlet i metodedelene.

Jeg bestemte meg for perioden 1865 til 1900, siden det skjedde betydelige yrkesmessige endringer for ugifte kvinner i dette tidsrommet. Fra 1860-årene hadde mange kvinner fra middelklassen oppnådd et godt kunnskapsnivå gjennom utdanning. Tidligere hadde middelklassens uforsørgede kvinner bodd hjemme hos foreldre eller søsken, eventuelt arbeidet som guvernanter eller finere tjenestejenter i andre familiers hushold. Med utbyggingen av den offentlige sektoren og allmueskolevesenet, kunne kvinner, i større grad enn tidligere, etablere selvstendige yrkesliv.¹² De utvidede næringsrettighetene, og status som myndige individer, la også til rette for dette.¹³ Industrialiseringen på 1800-tallet, og de økonomiske endringene fra midten av århundret, preget kvinnenenes yrkesliv. Disse tendensene ønsker jeg å undersøke om

---

⁹ Moum 1981: 10-11, 18

¹⁰ Sølvi Sogner & Kari Telste, *Ut og søkje teneste. Historia om tenestejentene*, Oslo 2005: 34

¹¹ Myhre 2012: 107-108

¹² Gro Hagemann, «De stummes leir? 1800-1900». I Ida Blom & Sølvi Sogner (red.), Gro Hagemann, Kari Melby, Hilde Sandvik & Ingvild Øye, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005: 246

¹³ Ida Blom & Anna Tranberg (red.), *Nordisk lovoversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980*, Oslo 1985: 146-147, 151

samstemte med Trondheim. Knut Mykland påpeker at Trondheims middelstand ble betraktelig større, og yrkesmessig langt mer differensiert, på 1800-tallet. Dessuten skapte byens industri nye muligheter for arbeid.¹⁴ Det skjedde også endringer i husholdsorganisering i denne perioden. Da Ida Bull undersøkte håndverksforholdene i Trondheim mellom 1850 og 1900, fant hun ut at det bofellesskapet som preget laugshåndverket – der svenner og drenger bodde i mesterens hus – gradvis forsvant i perioden.¹⁵ Denne endringen fikk også konsekvenser for tjenestejentenes rolle.¹⁶

Forskningen min er basert på en sammenlikning av folketellingene utført i 1865 og 1900. Som grunnlag for sammenlikningen skal jeg undersøke husholdene de ugifte kvinnene tok del i. Jeg skal ta for meg to gater i Trondheim i folketellingene, og tolke hvordan de ugifte kvinnene plasserte seg i husholdene sine. Ut fra husholdenes sammensetning, skal jeg forsøke å lese hva slags arbeid kvinnene kan ha drevet med. Husholdene kan belyse sentrale trekk ved de ugifte kvinnenes endrede posisjoner, i tillegg til det eventuelle yrkestitler sier. Ved å undersøke sammenhengen de ugifte kvinnene gikk inn i, i husholdene sine, skal jeg undersøke om de bodde i det jeg kaller et produksjonshushold eller et privat hushold. Med produksjonshushold mener jeg hushold basert på en beskjeftigelse nærmest alle beboerne tok del i. Et eksempel er et hushold der husfar var handelsmann, og der handelsbetjentene bodde i sine arbeidsgiveres hus. I dette tilfellet er det stor sannsynlighet for at tjenestejentene registrert på samme adresse, enten hjalp til i forretningen, eller at deres husarbeid omfattet å holde hushold for arbeidstakerne i bedriften. Et annet eksempel er et produksjonshushold basert på håndverk. Tradisjonelt var det slik at svennene og drengene bodde i mesterens hjem, selv om dette etter hvert forekom i mindre grad.¹⁷ Tjenestejentene i håndverkshusholdene deltok ikke i selve produksjonen, men deres husarbeid ble likevel preget av at det bodde ansatte i husholdet.

Med et privat hushold mener jeg et hushold der arbeidssted og privatliv var skilt. I disse husholdene arbeidet husfar, eller et annet overhode i familien, et annet sted enn resten av sitt hushold. Dersom det bodde tjenestejenter der, arbeidet de stort sett som moderne hushjelper, og deltok ikke i den eventuelle produksjonen. Ved å tolke sammensetningen av husholdene, kan jeg komme nærmere inn på hva deres

---

¹⁴ Knut Mykland, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880, bd. 3*, Oslo 1996: 281, 297-298

¹⁵ Ida Bull, «Håndverk i omdanning. Håndverksforhold i Trondheim 1850 til 1900». I *Trondhjemske samlinger, Bind 11, Hefte 1*, Trondheim 1979: 69-72

¹⁶ Sogner & Telste 2005: 42

¹⁷ Bull 1979: 69-72

arbeid egentlig gikk ut på. Jeg kommer også til å trekke fram typiske eller interessante enkeltpersoner.

Problemstilling

På 1800-tallet ble Norge preget av en moderniseringsprosess. Jeg ønsker å finne ut hvordan jeg kan se dette blant tjenestejentene. Ugifte kvinner hadde ikke mange andre yrkesvalg enn det å søke tjeneste. Tjeneste var det vanligste lønnsarbeidet for kvinner helt til andre verdenskrig.¹⁸ Jeg vil undersøke om dette yrket endret karakter i perioden 1865 til 1900. Ved å plassere tjenestejentene i produksjonshushold eller private hushold, kan jeg finne ut om deres rolle forandret seg. De ugifte døtrene er også interessante. I 1865 sto det ikke mye om dem, og de færreste var registrert med næringsvei. I 1900 var derimot mange døtre oppført med yrke. Jeg skal vise hvordan de plasserte seg, gjennom å analysere husholdene deres. Det kan bidra til å gi en forståelse for hva slags arbeid de ugifte døtrene kan ha gjort, noe litteraturen ikke alltid gir svar på. De ugifte døtrenes egentlige arbeid ble borte i måten folketellingene ble gjennomført. Skillet mellom arbeidssted på den ene siden, og privatliv, eller familiested, på den andre siden, var del av den utviklingen Norge gikk gjennom i det nittende århundret. Den offentlige og den private sfæren ble to forskjellige områder. Kvinnenes økonomiske situasjon endret seg.¹⁹ I takt med 1800-tallets klassedannelse, vokste det gradvis fram nye middelklasseyrker. Middelklassens ugifte kvinner fikk levebrød mer adskilt fra familien, slik som funksjonærstillinger. Med utbygging av industri fulgte også nye kvinneyrker.²⁰ Jeg skal undersøke hvordan alle disse ugifte kvinnene plasserte seg i sine respektive hushold, for på den måten å kunne si noe om hvordan det har skjedd en endring i posisjonen og arbeidssituasjonen deres. Min overordnede problemstilling er:

Hva slags mulige yrker fantes for ugifte kvinner i Trondheim, og hvordan endret dette seg i løpet av andre halvdel av 1800-tallet?

For å svare på spørsmålet har jeg utarbeidet fire underproblemstillinger som lyder slik: Hvordan kommer Norges moderniseringsprosess til uttrykk i de ugifte døtrenes

---

¹⁸ Sogner & Telste 2005: 7

¹⁹ Hagemann 2005: 177-182

²⁰ Myhre 2012: 128-134

husholdsposisjoner og yrker? Hvordan kommer moderniseringen til syne blant tjenestejentenes rolle? Hvordan kommer moderniseringsprosessen fram i de ugifte kvinnenes nye middelklasseyrker? Hvordan speiles moderniseringen i muligheten for nye yrker for ugifte kvinner i den framvoksende industrien? Disse spørsmålene skal jeg besvare ved å undersøke yrkene og husholdene til de ugifte kvinnene i Trondheim i folketellingene fra 1865 og 1900. Målet er å kartlegge endringene i ugifte kvinners husholds- og arbeidssituasjon i siste halvdel av det nittende århundret.

Historiografi

Mitt emne kan knyttes til flere temaer. Ida Blom skriver at: «[...] studiet av kvinner i arbeidslivet ikke kan foretas isolert, men på flest mulig områder må integreres i et studium av det samfunn kvinnene var en del av.»²¹ På bakgrunn av dette vil jeg legge vekt på hvordan det norske samfunnet var i endring, og på hvilke måter det påvirket de ugifte kvinnenes husholds- og yrkessituasjon i byen. Det har blitt skrevet mye om moderniseringsprosessen i Norge og i Trondheim på 1800-tallet. Den siste tiden har man også sett på dette i et kjønnsperspektiv. For å danne en oversikt over den faglige sammenhengen og forskningstradisjonen til min undersøkelse, har jeg valgt å dele historiografien inn i ulike relevante temaer. Det blir behandlet i kapittel 2.

Kilder og metode

Jeg skal bruke folketellinger som kilde i denne oppgaven. Det er et vanlig kildetilfang i historisk demografi. Historisk demografi er studiet av størrelsen på fortidige befolkninger, hvordan de var sammensatt, og hvorfor og hvordan de var i forandring.²² Jeg skal bruke en kvantitativ metode. Formålet med bruken av den kvantitative metoden er å sammenlikne folketellingene utført i 1865 og 1900. Dette for å undersøke om det i mitt utvalg har skjedd en endring i de ugifte kvinnenes posisjon i yrkeslivet. Jeg vil også benytte meg av en kvalitativ metode. I kraft av min egen tolkning skal jeg plassere de ugifte kvinnene i produksjonshushold eller private hushold. I tillegg skal jeg tolke enkelttilfeller jeg synes skiller seg ut, eller er gode eksempler. Jeg skal gå inn i noen av folketellingenes hushold på individnivå, og si noe om hva jeg ser. Disse tilfellene kan hjelpe meg å svare på problemstillingen.

---

²¹ Ida Blom, «Sammenfatning». I Grethe A. Blom (red.), *Arbeids-, lønns- og rettsforhold for yrkesaktive kvinner i de nordiske land ca. 1850-1914*, Trondheim 1978: 7

²² Knut Kjeldstadli, *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*, Oslo 1999: 233

Siden jeg skal prøve å tolke meninger, og ikke kun undersøke hvor hyppig noe forekom, er dette en kvalitativ tilnærming. Det å kombinere metodene er vanlig.²³

En folketelling er en form for datainnsamling. De er basert på opptellinger utført på et visst tidspunkt av alle individene i en befolkning. Folketellingene kan inneholde informasjon om kjennetegn ved disse individene.²⁴ På Digitalarkivet finnes det statlige folketellinger fra 1769 til 1910, både i transkribert og søkbar versjon, og i skannet form. Jeg skal benytte meg av de transkriberte og digitaliserte versjonene av de nominative folketellingene fra 1865 og 1900. Disse folketellingene gir informasjon om individenes navn, kjønn, alder, yrke, stilling i husstanden, fødested, fødselsår, sivilstand, adresse og kjønn. Hvert hushold står samlet, slik at man ser individenes slektskapsforhold.²⁵ På grunn av tidsbegrensning har jeg valgt ikke å benytte de skannede versjonene av folketellingene i noen særlig grad. Likevel har jeg brukt dem til å sjekke opp feilføringer jeg har funnet i de transkriberte versjonene av folketellingene. Det er viktig å merke seg at det ikke ble skilt mellom rubrikken for familiestilling og yrke i den opprinnelige versjonen av folketellingen fra 1865. Rubrikkene i Digitalarkivets transkriberte versjon fra samme år er delt opp. Dette gjør at mange av de ugifte kvinnene i den transkriberte utgaven enten står oppført med familiestilling eller med yrke. Jeg tolker de likevel som én rubrikk, i samsvar med originalskjemaet. I folketellingen fra 1900 ble de fleste kvinnene oppført med både yrke og familiestilling. Arbeidet med å finne ut hva de ugifte kvinnene egentlig beskjeftiget seg med er derfor mest utfordrende for året 1865.

Bruk av folketellingene på Digitalarkivet

Jeg vil bruke kildene til å innhente informasjon om de ugifte kvinnene i Trondheim i 1865 og 1900. Dette for å danne et sammenlikningsgrunnlag. I utgangspunktet ønsket jeg å kartlegge alle de ugifte kvinnene i Trondheim. Jeg fant imidlertid ut at det var for mange til at jeg hadde tidsmessig mulighet til å analysere alles hushold. Derfor begrenset jeg studiet til to gater. Først undersøkte jeg Kongens gate. Som en av Trondheims brede hovedgater,²⁶ strekker den seg så langt som fra Kjøpmannsgata, over Torget, og vestover til Skansen i Ila. Skansen var et fattigstrøk. Når man kom til Munkegata, hadde man nådd de mer fornemme strøkene. Kjøpmannsgata, eller

---

²³ Kjeldstadli 1999: 183, 229

²⁴ Ståle Dyrvik, *Historiske demografi. Ei innføring i metodane*, Bergen 1983: 18

²⁵ <https://www.arkivverket.no/slektsgranskning/folketellinger>

²⁶ Ingar Kaldal, *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*, Oslo 1997: 42

Søgaden, var kjent for å være bostedet til «søgedegrossererne». De var blant byens mektigste.²⁷ Kongens gate krysset dermed ulike strøk.

Da den første gaten var bestemt, kunne jeg komme i gang med innhenting av data. På Digitalarkivets hjemmeside kan man gå inn i en bestemt folketelling, og fylle inn de søkeordene en trenger for å begrense trefflistene. Jeg startet med folketellingen fra 1865 for Trondheim kjøpstad, og fylte inn «ug», som står for ugift, «kvinne» og «Kongens». Resultatet ble tilpasset slik at jeg fikk en oversikt over de ugifte kvinnene registrert i Kongens gate dette året. Jeg gikk inn i husholdet til hver enkelt av disse kvinnene, slik at jeg kunne innhente den informasjonen jeg trengte, og utelukke de under 18 år. Jeg noterte navn, yrke, familiestilling, husholdsoverhodets yrke, samt husholdsstørrelse. Ved å se på sammensetningene av husholdene, skulle jeg tolke om de ugifte kvinnene bodde i private hushold eller produksjonshushold. Derneft gikk jeg i gang med registreringer for året 1900. Det var mindre tidkrevende, da de fleste både hadde familiestilling og yrke.

For å finne gate nummer to valgte jeg å bruke Kongens gate som utgangspunkt og sammenlikningsgrunnlag. Etter å ha undersøkt flere gater, endte jeg på Nordre gate. Antallet ugifte kvinner bosatt i Nordre gate, var atskillig færre enn i Kongens gate. Nordre gate gikk ikke på tvers av byen, men lå i den fornemme delen av Trondheim, og hadde således en mer homogen befolkningsgruppe enn Kongens gate. Nordre gate hadde alt før århundreskiftet blitt et av byens handelsstrøk.²⁸ Noe som karakteriserte befolkningen i Nordre gate var at en del arbeidet innen varehandel, og at mange var tjenestejenter. Gaten hadde få industrikvinner. En stor andel tok del i produksjonshushold. Likevel var det i denne gaten mange ugifte kvinner som drev med ulike former for arbeid, og tallene ble ganske varierte. Da jeg hadde bestemt meg for Nordre gate, utførte jeg den samme prosedyren som for Kongens gate. Etter å ha fått en oversikt over alle de ugifte kvinnenes yrker i disse to gatene, snevret jeg yrkeskategoriene inn i to tabeller. Jeg utformet én tabell for hvert år, siden jeg ønsket å gjøre funnene mine tydelige, i tillegg til at det ga meg et sammenlikningsgrunnlag. Underveis har jeg notert navn på enkeltpersoner jeg vil trekke fram. Siden jeg skal finne ut om man kan spore moderniseringen i Norge i andre halvdel av 1800-tallet, i de ugifte kvinnenes husholds- og arbeidssituasjon, vil underproblemstillingene kunne hjelpe meg å bruke kildene.

---

²⁷ Mykland 1996: 13, 16

²⁸ Kaldal 1997: 47-48, 70

Det er viktig å si noe om hvordan opplysninger blir presentert. Først vil jeg forklare hva som menes med familiestilling – den stillingen et individ hadde i det husholdet han eller hun tok del i. Den første registrerte personen i hvert hushold var vanligvis «hovedpersonen» i husholdningen, altså husholdets overhode. Som regel var det en husfar.²⁹ Hvis husfaren var gift, hadde hustruen familiestillingen husmor. Betegnelsen husmor i folketellingene sier lite om hva slags ansvar og oppgaver disse kvinnene hadde. Gifte husmødre kunne ha arbeidsoppgaver innen husstell, men også tilknyttet husholdets gårdsdrift eller familiebedrift.³⁰ Husholdningens overhode kunne også være en kvinne. Hun hadde som regel tittelen husmor.³¹ Når jeg bruker betegnelsen husmor, mener jeg ikke nødvendigvis en som drev med husstell, men husholdets overhode. Det var ingen husfar i de kvinneledete husholdene, og husmoren var enten enke eller ugift. Familiestillingen datter går også igjen i oppgaven. Jeg skiller mellom døtre med yrke og «hjemmedøtre». Med hjemmedøtre mener jeg ugifte kvinner bosatt i foreldrenes hjem, uten lønnsarbeid.³² Ugifte kvinner som losjerte i andres hjem kunne i folketellingene bli registrert med «fl» – familielosjerende. Det betydde at de tilhørte husholdets kjernefamilie, men at de ikke nødvendigvis var i slekt. De kunne også bli registrert med forkortelsen «el». Da var de enslig losjerende med eget kosthold.³³ Med «yrke» mener jeg den formen for arbeid de ugifte kvinnene beskjeftiget seg med, det være seg lønnsarbeid, eller ikke-lønnsarbeid. Ugifte kvinner uten næringsvei – verken under yrke eller familiestilling – blir kalt hjemneværende. Prosenttallene i oppgaven er rundet av til nærmeste hele tall.

Sentrale metodiske spørsmål

Kildens validitet og reliabilitet, eller pålitelighet, er viktig.³⁴ En faktor som begrenser validiteten og reliabiliteten til min undersøkelse, er det at folketellingene spesielt underrapporterte kvinner. I folketellingene ble kvinnene ofte plassert relativt til sine ektemenn, fedre eller arbeidsgivere. Hege Roll-Hansen viser i sin avhandling at relasjonen individene hadde til sitt familieoverhode var viktigere enn deres arbeid.³⁵

---

²⁹ Registreringssentral for historiske data, *Folketellingen 1.12.1910*, u.å.

³⁰ Moum 1981: 17

³¹ Registreringssentral for historiske data, *Folketellingen 1.12.1910*, u.å.

³² Moum 1981: 70

³³ <http://digitalarkivet.uib.no/1900/forkort.htm>

³⁴ Kjeldstadli 1999: 237-238

³⁵ Hege Roll-Hansen, *Arbeid og Forsørgelse. En undersøkelse av kjønn, husarbeid og kategorisering i norske folketellinger mellom 1866 og 1940*, (Doktorgradsavhandling), Oslo 2012: 57, 191

Jeg har i min undersøkelse sett at ugifte kvinner, som bodde hjemme hos foreldre, søsken eller slektninger, i 1865, sjelden ble oppført med næringsvei, kun med familiestilling. De kan ha drevet med husarbeid, men de kan også ha jobbet i husholdets eventuelle bedrift, uten at det kom fram. Derfor er det utfordrende å få en nøyaktig oversikt over hvilke yrker de ugifte kvinnene hadde, og hvor stor andel som faktisk ble forsørget. Det var bare tjenestejenter og ugifte kvinner med eget virke, som ble behørig registrert med form for arbeid.³⁶ Likevel er det heller ikke alltid mulig å vite hva slags arbeid en tjenestejente utførte for et hushold. Det prøver jeg å få en bedre oversikt over, da jeg har valgt å plassere tjenestejentene enten i produksjonshushold eller i private hushold. Jeg har også ført opp husholdsformen til de andre ugifte kvinnene, ved å undersøke sammensetningene av deres hushold.

Problemer i form av sammenliknbarhet og representativitet, er essensielt å nevne. Det er viktig at jeg sammenlikner størrelser som faktisk er sammenliknbare, og at jeg tenker gjennom om en konklusjon som trekkes fra en del til den helheten den inngår i, er representativ. Det handler om problemene rundt generalisering. I min undersøkelse er dette sentralt. Er utviklingen av ugifte kvinners husholdsposisjoner og yrkesmuligheter i Trondheim, representativt for andre byer, og landet i sin helhet? Kan Kongens gate og Nordre gate være representative for hele byen? Svaret er at utvelgelsen ikke kan gi en fullstendig sikkerhet for at svaret er representativt. Til en viss grad vil alltid historikere måtte foreta et utvalg, og man må etter beste evne prøve å bedømme om et fenomen er typisk eller ikke.³⁷ I mitt tilfelle har jeg ut fra beste evne valgt to gater i Trondheim som dekket en større variasjon i yrkessammensetning. Det betyr ikke at gatene er representative. Da den statistiske populasjonen i utvalget er liten, blir tallene for små til å kunne si at de er fullgode. Når det gjelder Trondheim i forhold til hele landet, var det stor forskjell mellom både bygd og by, og ulike byer. Likevel valgte jeg å studere Trondheim. Årsaken til denne avgjørelsen redegjorde jeg for under delkapittelet kalt avgrensning. Kongens gate og Nordre gate ligger i Midtbyen. På 1800-tallet var Midtbyen et av de bedre strøkene i Trondheim, og representerte den gamle byen. Det var ikke et industristrøk. Arbeidsfolkene hadde trukket østover i andre halvdel av 1800-tallet.³⁸ Utvalget mitt har derfor færre industriarbeidere enn en studie av Østbyen ville fått. Tukthuset, Fattighuset, Thomas

---

³⁶ Bodil C. Erichsen, *Norske kvinners liv og kamp 1850-2000, bd. 1*, Oslo 2017: 51

³⁷ Kjeldstadli 1999: 239-241

³⁸ Rolf Danielsen, «*En exempelløs fremgang 1880-1920*», bd. 4, Oslo 1997: 13-14

Angells Stuer og det kommunale sykehuset, lå i Kongens gate. Dette gjør statistikken over yrker i denne gaten mindre representativ for resten av byen og landet, da disse ugifte kvinnene er overrepresentert i mitt utvalg. På Fattighuset, og i Thomas Angells Stuer, bodde det fattigfolk, og på Tukthuset bodde det fanger.³⁹ Mange av de som var tilknyttet sykehuset ble oppført som pasienter. Det betyr at jeg må utelukke disse kvinnene fra statistikken når jeg skal undersøke yrkesutviklingen. Hvis jeg skulle undersøkt hele Trondheim, hadde de vært betydningsfulle for yrkes- og bybildet.

Avslutningsvis vil jeg nevne problemet med usikker tolkning av kildene. Ugifte kvinner som ikke ble oppført med næringsvei er spesielt vanskelig å plassere. Et eksempel er et hushold med en ugift kvinne registrert med familiestillingen «frøken», uten yrke og med et annet etternavn enn husfar og husmor. Ble hun regnet som en del av familien, eller var hun losjerende? Spørsmålet krever skjønnsmessige vurderinger som hvor på listen over medlemmer av husholdet hun er plassert, og hvem hun bodde med. Christian Thaulows personalhistorie over Trondheim har i noen grad kunnet hjelpe meg med disse kildekritiske vurderingene.⁴⁰ Det er også utfordrende å plassere de ugifte kvinnene i begrensede yrkeskategorier. Grunnen til det er at noen av kvinnene passet i fler enn én kategori. Fordelingen er nødvendig for å gjøre sammenlikningen mellom 1865 og 1900 overkommelig. Endringen i føringene av folketellingene gjør også prosessen utfordrende.

Oppgavens oppbygning

Denne oppgaven består av seks kapitler: tre empirikapitler, et introduksjonskapittel, et bakgrunnskapittel og et konklusjonskapittel. Bakgrunnskapittelet omhandler sentrale forutsetninger for utviklingen av de ugifte kvinnes yrkesmuligheter, som Norges og Trondheims moderniseringsprosess på 1800-tallet, lovendringene som fant sted på samme tid, samt de nye kvinneyrkene. Kapittel tre og fire presenterer yrkene og husholdene fra folketellingene i henholdsvis 1865 og 1900. I Kapittel fem drøfter jeg husholds- og yrkesendringene som kommer til syne i perioden, basert på resultatene fra min undersøkelse. I det siste kapittelet beskriver jeg utviklingen i sin helhet.

---

³⁹ Ida Bull, «'All of my remaining property I donate to the poor...': institutions for the poor in Norwegian cities during the eighteenth century». I *Scandinavian Economic History Review*, Vol. 62, No. 1, 2014: 75; Per R. Christiansen, *Hus med hedersmerke. Historiske bygninger i Trondheim*, Trondheim 2009: 84

⁴⁰ Christian Thaulow, *Personalhistorie for Trondhjems by og omegn i et tidsrum af circa 1 1/2 aarhundrede (omfattende ca. 1300 Personer)*. Afsluttet omkring 1876, Trondhjem 1919

Kapittel 2: Bakgrunn

Innledning

I dette kapittelet skal jeg presentere mitt temas historiografi. Jeg skal sette husholds- og yrkesutviklingen for ugifte kvinner i Trondheim, mellom 1865 og 1900, inn i en større historisk kontekst, ved å se på noen viktige utviklingsprosesser på 1800-tallet.

Norges modernisering

Moderniseringsprosessen på 1800-tallet var viktig for utviklingen av ugifte kvinners husholdsposisjoner og arbeidsmuligheter i Norge. Inge Krokans begrep «det store hamskiftet» blir brukt om den omfattende endringsprosessen Norges bondesamfunn gikk gjennom på 1800-tallet.⁴¹ I løpet av det nittende århundret ble nye redskaper og maskiner tatt i bruk i landbruket, og markedsøkonomien ble integrert.⁴² Dette frigjorde arbeidskraft – spesielt blant de lavere lagene i bondesamfunnet – som måtte se etter arbeid andre steder.⁴³ Med det Mimi Sverdrup Lunden kaller «det store skiftet», ble kvinnene, på grunn av maskinene, drevet ut av hjemmene sine.⁴⁴ Mange unge mennesker i gifteferdig alder dro til byene. Kvinnene var sterkest representert.⁴⁵

Folk flyttet fra bygd til by, innland til kyst, sør til nord og fra Norge til Amerika, på grunn av overbefolkning. De store skiftene i bosetting gjennom 1800-tallet la grunnlaget for en ny samfunnsorden, understreker Jan Eivind Myhre.⁴⁶ I løpet av det nittende århundret ble Norge et mer «moderne» og urbant samfunn. Under ti prosent av befolkningen bodde i byer og tettsteder i 1801. I 1900 bodde en tredjedel der.⁴⁷ Siden unge menn utvandret hyppigere enn kvinner, særlig fra 1860-årene, og det var større dødelighet blant menn, flyttet flest kvinner til byene. I 1875 hadde Trondheim 116 kvinner per 100 menn. Som en konsekvens av kvinneneoverskuddet var det mange ugifte kvinner og enker i byene.⁴⁸ Byer vokste fram i takt med opphøringen av næringsprivilegiene. Med urbanisering fulgte en spirende industri.

---

⁴¹ Inge Krokann, *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*, Oslo 1982

⁴² Myhre 2012: 206

⁴³ Edvard Bull, «Fra bøndernes og husmennenes samfunn til den organiserte kapitalisme». I Edvard Bull, *Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler*, Oslo 1981 (første gang trykt 1975): 15

⁴⁴ Mimi S. Lunden, *De frigjorte hender. Et bidrag til forståelse av kvinners arbeid i Norge etter 1814*, Oslo 1942: 119, 150

⁴⁵ Hagemann 2005: 170

⁴⁶ Myhre 2012: 104-106

⁴⁷ Sogner & Telste 2005: 39

⁴⁸ Kari Melby, «Husmortid. 1900-1950». I Ida Blom & Sølvi Sogner (red.), Gro Hagemann, Kari Melby, Hilde Sandvik & Ingvild Øye, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Oslo 2005: 261; Hagemann 2005: 170-172

Det var snakk om fabrikkindustri, bestående av blant annet mekaniske fabrikker og spinnerier.⁴⁹ I tillegg ble rutetrafikk, telegraflinjer og jernbaner bygd, og handel og sjøfart, samt utdanning og administrasjon, skøyt fart. På 1800-tallet fikk byene et stort behov for arbeidskraft. Det gjorde det lukrativt for unge mennesker, særlig ugifte kvinner, å søke tjeneste der. Byenes industri skapte nye arbeidsplasser for kvinner. Det å arbeide med søm ga dem en mer selvstendig stilling. Tjenesteytende yrker, som vask og butikkhjelp, ble etter hvert også typiske kvinneyrker. Dette preget de ugifte kvinnenes yrkesmuligheter i byene i det nittende århundret.⁵⁰

Overgangen fra standssamfunn til klassesamfunn er et viktig tema. Her er overgangen fra familieøkonomi, eller husholdsøkonomi – som er en bedre betegnelse, da det presiserer at husholdet rommet mer enn kjernefamilien – til markedsøkonomi, essensielt. Norge hadde ingen stender, men hadde likevel en samfunnsform kalt standssamfunnet, som gradvis forsvant utover 1800-tallet. Kvinnene hadde ulike titler i de forskjellige samfunnslagene, og fulgte vanligvis husbondens eller slektens status. Den samfunnsformen som etterfulgte det gamle samfunnet var klassesamfunnet. Mens standssamfunnet bar preg av svakt spesialisert økonomi, enkel teknologi, avhengighetsbånd mellom høy og lav og få lønnstakere, var klassesamfunnet mer spesialisert. Det var et industrisamfunn, der lønnstakere ble vanlig. Klassesamfunnet besto av arbeidsgivere, middelklassen og arbeidere.⁵¹

Gro Hagemann argumenterer for at overgangen fra husholdsøkonomi til markedsøkonomi, utgjorde et overordnet perspektiv på 1800-tallets endringsprosesser. Hun mener at det gir en forståelse for selve moderniseringen.⁵² Husholdsøkonomien kom tydelig fram i handelshusholdene i det førindustrielle bysamfunnet. Husfaren hadde de borgerrettighetene en behøvde for å ha lov til å drive handel, mens hans kone, barn og eventuelle tjenere, utøvet rettighetene. Husholdet drev forretningen i fellesskap. Det sterke forholdet mellom hjem og arbeidsplass, kom spesielt til uttrykk gjennom ansvarsområdet til de gifte kvinnene i handelshusholdene. De kunne ha varierte arbeidsoppgaver, som tydelig viste at de var del av et produksjonshushold. Deres ansvarsområde kunne inkludere deltakelse i driften av forretningen, og ansvar for husholdningen. De kunne også ha ansvar for de ansattes kost og losji, og i noen

---

⁴⁹ Myhre 2012: 106-107, 187

⁵⁰ Sogner & Telste 2005: 39-40

⁵¹ Myhre 2012: 109-110, 119

⁵² Hagemann 2005: 162

tilfeller styre enkeltes lønninger.⁵³

Da det moderne industrisamfunnet tok form, økte skillet mellom arbeidsplass og familieliv. Bedriftens ansatte behøvde ikke lenger inkluderes i husholdet. Slik ble forretningsregnskapet og det private regnskapet adskilt. Husmorens ansvarsområde ble mer spesialisert og mindre altomfattende. Fram til 1850 var det likevel fortsatt vanlig at småborgerskapet hadde ansatte boende hos seg. Dette bofellesskapet var ikke uvanlig selv på slutten av 1800-tallet, men markedsøkonomien opphevet det gradvis. Lønnsarbeidere kunne etter hvert bo for seg selv. Følgelig sank antall tjenere per hushold. Det resulterte i at husholdene ble mindre i løpet av 1800-tallet. En annen faktor som forårsaket dette var økningen av hushold kun bestående av én person. Det var i byene man tydeligst så endringene i husholdstrukturen. Her fantes flest enpersonshushold. Et særtrekk for byer var enpersonshushold bestående av ugifte kvinner, enker eller eldre kvinner. De måtte forsørge seg selv, og deres hushold var ikke basert på husholdsøkonomi. Hushold bestående av ugifte kvinner som bodde sammen, ble også vanligere. Slik sett viser dette et samfunn med et større omfang av yrkesmuligheter for kvinner. Til tross for dette var gjennomsnittsstørrelsen for norske hushold nokså stor ved århundreskiftet. Mange kvinner arbeidet fortsatt i husholdet.⁵⁴

Regimeskiftet i Norge i 1880-årene var viktig siden endringene i kvinnenes posisjon må studeres i sammenheng med den generelle demokratiseringsprosessen. Folk som tidligere hadde blitt ekskludert fra den politiske offentligheten kom til syne. Dette ble en periode der kvinnesaken gjorde sin fremtreden.⁵⁵

Trondheims modernisering

Trondheim, en av de største byene i Norge, utviklet seg til å bli en internasjonal handelsby på 1600-tallet, og særlig mot slutten av 1700-tallet.⁵⁶ Dette førindustrielle bysamfunnet var et standssamfunn, med en tredelt lagdeling i den bedre stand, borgerstanden og den ringere stand. Søgadegrossererne var den ledende gruppen i byen, på grunn av deres nøkkelposisjon i eksportnæringen, samt høye inntekt.⁵⁷ I det foregående delkapittelet fremgikk det at Norges samfunnsform ble endret på 1800-

---

⁵³ Bull 2016: 245, 254, 258

⁵⁴ Hagemann 2005: 167-171, 181-182

⁵⁵ Ingeborg W. Owesen, «Fra lukkede til offentlige rom 1880-1900». I Hilde Danielsen, Eirinn Larsen & Ingeborg W. Owesen, *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*, Bergen 2013: 113

⁵⁶ Ida Bull, «Industriousness and development of the school-system in the eighteenth century: the experience of Norwegian cities». I *Journal of the History Education Society*, Vol. 40, No. 4, 2011: 428

⁵⁷ Mykland 1996: 17, 22

tallet. Det gamle samfunnet brøt også sammen i Trondheim. Klassedannelsen hang sammen med industrialisering. Mykland påpeker at skillene mellom samfunnsklassene i Trondheim ble mindre. Den bedre stand ble til overklassen, borgerstanden til en middelstand og den ringere stand til arbeiderklassen.⁵⁸

I tillegg til endringer i klasseforhold – der industriarbeiderklassen begynte å prege bybildet – skjedde det endringer i boforhold. Rolf Danielsen poengterer at et økonomisk bånd gradvis erstattet det tidligere sosiale båndet mellom dem som jobbet med samme virke. De underordnede ble lønsmottakere.⁵⁹ Følgelig forekom det, i likhet med landet for øvrig, en endring i Trondheim i andre halvdel av 1800-tallet, der private hushold begynte å erstatte produksjonshushold. Det ble mindre vanlig for svenner og drenger å bo i husholdet til sin mester.⁶⁰ En av årsakene til at boformene forandret seg var at laugshåndverket med sine privilegier gikk i oppløsning. Dette hang sammen med de billige fabrikkvarene, som hadde blitt tilgjengelige på markedet.⁶¹ Trondheim ble et klassesamfunn omkring 1870. Det forekom en stor framgang innenfor håndverk og tekstil-, næringsmiddel- og verkstedindustrien. Byen opplevde et storindustrielt gjennombrudd før utgangen av det nittende århundret.⁶² Det ga arbeiderklassens kvinner nye yrkesmuligheter.⁶³ Konkrete eksempler på disse næringsveiene tar jeg for meg senere i dette kapittelet. Jeg ønsker å undersøke om endringene i arbeidsmarkedet grunnet industrialisering, kan spores i husholdssammensetningene i folketellingene, i mitt utvalg.

I 1870-årene hadde Trondheims middelklasse blitt betraktelig større og yrkesmessig langt mer differensiert. I tillegg til de selvstendig næringsdrivende, håndverkerne og handelsmennene, sto en bred gruppe lønsmottakere, som for eksempel lærere.⁶⁴ De nye middelklasseyrkene fikk stor betydning for ugifte kvinners arbeidsmuligheter.⁶⁵ Dette skal jeg knytte opp mot sentrale lovendringer i det neste delkapittelet. Mot slutten av århundret ble det vanligere at ugifte kvinners jobb og bosted var adskilt, i tillegg til at en god del ugifte kvinner i byene bodde uten menn.⁶⁶

Marit Høiseth Valens hovedoppgave fra 1961, *Kvinnens stilling, rettigheter og*

---

⁵⁸ Mykland 1996: 176

⁵⁹ Danielsen 1997: 20-21

⁶⁰ Bull 1979: 72

⁶¹ Mykland 1996: 151-152

⁶² Danielsen 1997: 36-39, 88

⁶³ Moum 1981: 48

⁶⁴ Mykland 1996: 297-298

⁶⁵ Moum 1981: 14

⁶⁶ Hagemann 2005: 168

muligheter i Trondheim ca. 1875-1900, handler ytre sett om det samme som denne oppgaven.⁶⁷ Valen bruker litteraturen til å beskrive utviklingstrekk, og eksemplifiserer dette gjennom statistikk. Min oppgave blir annerledes siden jeg går dypere inn i enkeltpersoner, og ser ikke kun på kvinnene selv, men tolker sammenhengen de går inn i, i husholdene sine. Tall er ikke nok. Jeg skiller mellom husholdsform, og får fram nye perspektiver i form av oppløsning av det gamle standssamfunnet til et mer differensiert samfunn. Tjenestejentenes rolle er tydeligst her.

Ugifte kvinners juridiske/politiske rettigheter

De utvidede næringsrettighetene og lovendringene, som fant sted på 1800-tallet, var viktige for utviklingen av ugifte kvinners yrkesmuligheter. Uten disse lovendringene ville det blitt vanskelig for kvinner fra de øvre sosiale lag å ta aktivt del i arbeidslivet. Eirinn Larsen påpeker at statens utgifter økte som følge av at andelen enslige kvinner i byene steg på 1800-tallet. Mens arbeiderklassens ugifte kvinner kunne ta seg arbeid i den gryene industrien, fantes det ikke mange respektable yrkesveier for de bedrestilte kvinnene. I overgangen fra husholds- til markedsøkonomi, ble det viktig for staten å hjelpe dem som ble stående uten forsørgelse. I 1842 ble handelsloven innført. Den kvinnelige næringsfriheten skulle sørge for at uforsørgede kvinner hadde en inntekt.⁶⁸

Andre betydningsfulle lovendringer for enslige kvinner på 1800-tallet var lovgivningene som ga begrenset myndighet, og deretter full myndighet, i henholdsvis 1845 og 1864. I tillegg var håndverkslovene av 1839 og 1866 viktige, samt lovendringene innen utdanning, og arbeid tilknyttet skolen, i 1860 og 1869. I 1878 skjedde det en endring der pikeskolene, som i regi av kvinner fra de øvre sosiale lag vokste fram i 1820-1830-årene, fikk rett til å holde middelskoleeksamen. Det skulle hjelpe jenter, som i mangel av giftemål, trengte eksamensbevis.⁶⁹ I perioden 1882 til 1890 fikk også kvinner adgang til examen artium, universitetet og lærerutdanningen. Motivene bak disse reformene var i tillegg til forsørgelse av ugifte kvinner, behovet for kvalifisert arbeidskraft i statlig tjeneste.⁷⁰ De sosiale og økonomiske forholdene på 1800-tallet, forårsaket familier med mindre behov for arbeidskraft, et betydelig kvinneroverskudd og mange uforsørgede kvinner. I perioden det her er snakk om

---

⁶⁷ Marit H. Valen, *Kvinnens stilling, rettigheter og muligheter i Trondheim ca. 1875-1900*, (Hovedoppgave), Oslo 1961

⁶⁸ Eirinn Larsen, «Næringsfrihet som likestilling 1850-1880». I Hilde Danielsen, Eirinn Larsen & Ingeborg W. Owsen, *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*, Bergen 2013: 67, 87, 98

⁶⁹ Larsen 2013: 78-80, 103

⁷⁰ Hagemann 2005: 214-215

gjorde kvinnesaken entré. Kvinnesakens pionerer kom fra middelklassen, og hadde nytt godt av reformene av skolevesenet. De var ofte ugifte, selvstendige yrkeskvinner.⁷¹ Jeg vil finne ut om lovendringene synes i Trondheims husholds- og yrkessituasjon mellom 1865 og 1900.

Betydningen for ugifte kvinners yrkesmuligheter

Norges modernisering på 1800-tallet, og dertil hørende lovendringer og økonomiske utvikling, skapte nye kvinneyrker som preget landets byer. Andelen kvinner med næringsvei tilknyttet industri, tjenesteyting og handel, økte i andre halvdel av 1800-tallet.⁷² Innenfor industri og håndverk fantes det mange syersker og strikkersker. De jobbet i private hus, på systuer eller konfeksjonsfabrikker. Fabrikkarbeiderskene var også del av denne gruppen, dog i mindretall, men fabrikkvirksomheten var i vekst. Tekstilindustrien, næring/nyttelse og bekledningsindustrien, var vanlige industrigrener for kvinner. Byjenter fra arbeiderklassen foretrakk heller å jobbe i fabrikk, enn som tjenestejenter, siden fabrikk medførte regulert arbeidstid, høyere lønn og mer frihet.⁷³

Antallet kvinner i offentlig og privat tjenesteyting var også i vekst. Gruppen omfattet kvinnelige funksjonærer, og ansatte i stat, kommune og i det private næringslivet. Det å bli myndiggjort, samt det å få muligheten til å ta utdanning, hadde gagnet de ugifte kvinnene i denne gruppen. De vanligste yrkestitlene var kasserersker, bokholdersker og kontordamer, i tillegg til lærerinner, telegrafistinner, bibliotekarer og sykepleiere. Disse ble ansett som respektable for kvinner av de øvre sosiale lag. I yrkesgruppen varehandel fantes butikkinnehaverskene. De var forretningskvinner, og representerte også middelklassen. De vanligste bedriftene kvinner drev selv hadde med broderi, mote og matvarer å gjøre.⁷⁴ Forskning på forholdet mellom entreprenørskap – det å etablere og utvikle en virksomhet eller forretning – og kjønn under markedsøkonomiens gjennombrudd, har vært begrenset i Norge. Likevel har historikere som Tore Pryser og Francis Sejersted konkludert med at 1800-tallets liberalisering ikke fikk betydelige konsekvenser for kvinners forretningsmessige virksomhet. Gjennom sin studie av Kristiania viser imidlertid Eirinn Larsen at det skjedde en sterk økning av handlende kvinner etter 1885. Det Larsen kaller de

---

⁷¹ Hagemann 2005: 230, 245

⁷² Hagemann 2005: 197

⁷³ Moum 1981: 15-16, 48

⁷⁴ Moum 1981: 16, 58

«selvgjorte kvinnene» drev salg eller produksjon i kraft av seg selv.⁷⁵ Denne økningen må ses i sammenheng med handelsloven av 1842. Varehandel omfattet også kvinner fra arbeiderklassen, slik som de ansatte butikkjomfruene. Tidligere hadde de arbeidet i butikk gjennom tjeneste i kjøpmannens hjem. Med markedsøkonomiens framvekst ble det vanligere at deres jobb var et annet sted enn bostedet.⁷⁶

Selv om kvinners mulige levebrød økte nevneverdig, var det selv etter 1870 uvanlig at ugifte døtre fra middel- og overklassen tok lønnsarbeid. I de kondisjonerte familiene ble mange av dem etter hvert «gamle tanter», som bodde hos søsken etter at foreldrene døde. Tallet på hjemmedøtre i byene var imidlertid på vei nedover. I 1875 tilsvarte de over en tredjedel av de yrkesaktive i Trondheim, i 1900 en femtedel.⁷⁷

I masteroppgaven *Hamskiftet i Oppdal. En undersøkelse av de ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*, skriver Oda Svisdal at selv om kvinners arbeid i stor grad var i husholdet i 1900, var Oppdal i en overgangsfase der ny industri og det offentlige overtok mer av kvinnens ansvar.⁷⁸ Jeg skal undersøke utviklingen i Trondheim, men utelukker mennene. Jeg skal i større grad enn Svisdal, analysere hvordan de ugifte kvinnene plasserte seg i husholdene og endret roller. Jeg har fått mye inspirasjon fra henne i utformingen av oppgavens metode, litteratur og oppbygning.

Utviklingen av tjenesteyrket

Tjenesteyrket behandles særskilt fordi det var det vanligste lønnsarbeidet for kvinner i landet helt fram til andre verdenskrig. Det gjør utviklingen av yrket på 1800-tallet, relevant for oppgaven. En utviklingslinje i det nittende århundret var endringen av tjenestejentenes rolle. Det hang sammen med hvordan husholdet organiserte arbeidet sitt. I det førindustrielle samfunnet foregikk det meste av produksjonen i husholdet. Arbeidet til tjenestejentene var tilknyttet den næringen husholdet drev med, enten direkte, eller ved at husarbeidet inkluderte husstell for ansatte i bedriften. Hun bodde hjemme hos dem hun arbeidet for, og representerte en fleksibel arbeidskraft. Den nye trenden gikk derimot ut på at tjenestejentenes arbeid ble tilknyttet den private sfæren.

---

⁷⁵ Eirinn Larsen, «Selvgjorte kvinner: Kjønn, entreprenørskap og næringsliv rundt 1900». I *Heimen. Vol 49, Nr. 2*, Oslo 2012: 127-128, ; se Tore Pryser, *Norsk historie 1800-1870. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*, Oslo 1985; Francis Sejersted, «Den vanskelige frihet 1814-1851, bd. 10». I Knut Mykland (red.), *Norges historie*, Oslo 1978

⁷⁶ Moum 1981: 16, 56

⁷⁷ Moum 1981: 69-70

⁷⁸ Oda Svisdal, *Hamskiftet i Oppdal. En undersøkelse av de ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*, (Mastergradsavhandling), Trondheim 2016: 86

I privathusholdet kunne de ha oppgaver som renhold, matlaging, barnepass, ovnspuss, vannbæring og servering. Arbeidsoppgavene tilknyttet produksjonen ble isteden skilt ut fra husholdet til spesialiserte yrker. Butikker ansatte «jomfruer» som hjelpere.⁷⁹

Selv om tjeneste var det vanligste virket for kvinner, gikk tallet på tjenere i Norge tilbake i løpet av 1800-tallet. I 1801 var 67 prosent av jentene i alderen 15-29 år i tjeneste. I 1900 var andelen 33 prosent. Disse tallene er ikke helt sikre, da tjenere ble registrert på ulike måter i statistikken. De fleste tjenestejentene var unge jenter som senere giftet seg og stiftet egen familie. Likevel fantes det tjenestejenter som aldri ble gift, og dermed forble i dette yrket resten av livet. Det ble vanligere mot slutten av århundret.⁸⁰ Jeg ønsker å finne svar på om tjenestejentenes rolle endret seg i overgangen fra husholdsøkonomi til markedsøkonomi, i mitt utvalg.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg presentert moderniseringen av Norge og Trondheim på 1800-tallet, med vekt på urbanisering, industrialisering og endring av samfunnsform. Litteraturen viser at de ugifte arbeiderklassekvinnene fikk jobb i den gryende industrien. Lovendringene på 1800-tallet var viktige for at de ugifte kvinnene fra middelklassen kunne ha framtidsutsikter i yrkeslivet. Flere av de ugifte døtrene fikk også lønnsarbeid innen 1900. Likevel fortsatte mange å jobbe som tjenestejenter. Tjenestejentenes rolle skiftet imidlertid karakter gjennom en overgang fra arbeid i produksjonshushold til private hushold. I de neste kapitlene undersøker jeg om dette også viser seg når jeg analyserer de ugifte kvinnes husholds- og yrkessituasjon i Kongens gate og Nordre gate ved folketellingene i 1865 og 1900.

---

⁷⁹ Sogner & Telste 2005: 7, 13, 42, 50

⁸⁰ Sogner & Telste 2005: 39, 149

Kapittel 3: Folketellingen 1865

Innledning

Dette kapittelet handler om yrkene og husholdene til de ugifte kvinnene i Trondheim ved folketellingen i 1865. Problemstillingen for kapittelet er: Hvordan posisjonerte de ugifte kvinnene seg i husholdet og yrkeslivet i Trondheim i 1865? Denne empiriske undersøkelsen baseres på Kongens gate og Nordre gate. Jeg skal illustrere tallene jeg finner i en tabell, utformet slik at yrkeskategoriene rommer de ulike næringsveiene. Kategoriene kommer fra Moum, men med en modifisering tilpasset mitt utvalg.⁸¹ Jeg skal redegjøre for yrkene innad i hver kategori, og knytte det til litteratur om emnet. Ugifte kvinner som eksemplifiserer yrkesbildet i 1865, vil bli trukket fram.

Tabell 1 – Folketellingen 1865

	Kongens gate		Nordre gate	
	Antall	%	Antall	%
Ugifte kvinner	479 ⁸²		69 ⁸³	
Ugifte kvinner over 18 år	309		44	
Ugifte kvinner utenom institusjonene	203		44	
Hjemmевærende	49	24	6	14
Tjenestejenter	127	63	27	61
Offentlig og privat tjenesteyting	1	0,5	1	2
Industri og håndverk	15	7	8	18
Varehandel og service	8	4	2	5
Annet	3	1	0	0
Fattighuset/Thomas Angells Stuer	33		0	
Tukthuset	73		0	

I tabell 1 kommer det fram at tjenestejenter var den vanligste yrkesgruppen for ugifte kvinner, både i Kongens gate og Nordre gate i 1865. Det var også mange ugifte, hjemmевærende kvinner uten lønnsarbeid i begge gatene, men flest i Kongens gate.

⁸¹ Moum 1981: 14

⁸² Det står oppført 480 ugifte kvinner i Kongens gate år 1865 på Digitalarkivets hjemmeside, men den ene kvinnen er ført feil. Hun var svigerdatter, og dermed enke, ikke ugift: <https://media.digitalarkivet.no/view/38310/1455>. Da er tallet 479

⁸³ Det står oppført 70 ugifte kvinner i Nordre gate år 1865, men den ene kvinnen ble ført feil. Hun var gift: <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310000198>. Antallet blir 69

Gatene hadde relativt få ugifte kvinner som drev med offentlig og privat tjenesteyting, industri og håndverk og varehandel og service, men det var en større andel industri- og håndverkskvinner i Nordre gate enn i Kongens gate i 1865. Fattighuset, Thomas Angells Stuer og Tukthuset lå i Kongens gate. Ugifte kvinner fra disse institusjonene er overrepresentert i mitt utvalg, og tallene vil ikke kunne gi et bilde av befolkningen i byen. Tallene kommer derfor ikke til å være en del av selve undersøkelsen av yrkesbildet. Likevel viser de et bilde av de ugifte kvinnene. Det betyr at det er viktig å si noe om institusjonene, da de er vesentlige for bybildet.

Hjemmeværende

Det å være hjemmeværende var selvsagt ikke et yrke, men det må likevel drøftes, da det var mange hjemmeværende kvinner på 1800-tallet. Slik det har fremgått av det foregående kapittel økte andelen ugifte kvinner på grunn av kvinneoverskudd.⁸⁴ På tross av de juridiske endringene på 1800-tallet, forble kvinnene i stor grad i husholdet, som husmødre og hjemmeværende døtre og søstre.⁸⁵ Dette kom også fram i utvalget presentert i tabell 1. En stor andel av de ugifte kvinnene var hjemmeværende dette året. I undersøkelsen av folketellingen over Kongens gate, kom det fram at 49 av 203 ugifte kvinner – 24 prosent – var hjemmeværende i 1865. Antallet var seks av 44, eller 14 prosent, i Nordre gates tilfelle. Tallene sier lite om hva kvinnene egentlig beskjeftiget seg med. I denne oppgaven skal jeg ikke bare forske på hvilke næringsveier de ugifte kvinnene ble oppført med i henholdsvis 1865 og 1900. Jeg skal også undersøke hva husholdssammensetning, og form på hushold, kan si om kvinnenes posisjon, og hvordan dette var i endring. Folketellingen i 1865 gir bare en viss oversikt over ugifte kvinners yrkesmuligheter. I hushold bestående av en kjøpmann, hans kone og deres voksne barn, ble ikke døtrene regnet med i yrkesstatistikken over kvinner i kategorien varehandel, selv om de kunne delta i forretningen.⁸⁶ Hvordan posisjonerte så de ugifte, hjemmeværende kvinnene seg i husholdet og yrkeslivet i Trondheim i 1865?

I Kongens gate bodde 38 av de 49 ugifte, hjemmeværende kvinnene over 18 år, hjemme hos sine familier uten oppført yrke. De resterende 11 ugifte kvinnene i gruppen bodde alene, eller sammen med en annen kvinne, uten et spesifisert yrke.

---

⁸⁴ Owesen 2013: 117

⁸⁵ Hagemann 2005: 251

⁸⁶ Moum 1981: 16

Tilsvarende bodde fire av de seks ugifte, hjemmeværende kvinnene i Nordre gate, hjemme hos sine familier uten oppført levebrød. De to siste bodde alene, eller med en annen kvinne, uten næringsvei. Av de 38 ugifte kvinnene i Kongens gate, som bodde hjemme hos familien uten yrke utenfor hjemmet, ble 27 registrert med datter som familiestilling, og var dermed hjemmedøtre. De andre familiestillingene eller titlene disse kvinnene hadde i de to gatene, var pleiedatter, sønnedatter, søster, forlovede, frøken eller jomfru. De aleneboende, og de som bodde sammen med en annen kvinne, hadde familiestillingen husmor, søster, jomfru eller frøken. Én av de 49 ugifte, hjemmeværende kvinnene i Kongens gate, og én av de seks i Nordre gate, var del av produksjonshushold i 1865. Det betydde at de to kvinnene var del av tradisjonelle hushold, som drev sin produksjon i fellesskap.⁸⁷ De andre bodde i private hushold.

I det følgende vil jeg trekke fram noen ugifte, hjemmeværende kvinner, som belyser hvordan husholdsform og -sammensetning kunne variere, og dermed få betydning for deres posisjon i yrkeslivet. Den første jeg vil presentere er den 55 år gamle jomfruen Berntine Løkke. Hun bodde sammen med sin ugifte søster, som var husmor og handlerske, samt en butikkjomfru og en tjenestepike. Det ble ikke gitt noe informasjon om hennes virke.⁸⁸ Berntines søster drev en forretning, og minst én av de ansatte i butikken tok del i husholdet. Basert på studiet av husholdets sammensetning, antar jeg at det var et produksjonshushold, og at Berntine arbeidet i forretningen. I så måte kan hun ha vært sysselsatt innen kategorien varehandel, i likhet med søsteren og husholdets butikkjomfru. Siden jeg ikke vet dette sikkert, ble hun plassert under de hjemmeværende. Hennes virke kom ikke fram i den offisielle yrkesstatistikken.

En annen ugift, hjemmeværende kvinne jeg vil trekke fram er Marie Johnsen, bosatt i Kongens gate i 1865. Hun var 23 år og bodde hjemme hos sine foreldre. Husholdet besto av en husfar, som var handelsmann, hans kone, deres tre voksne døtre, samt en mannlig og en kvinnelig tjener.⁸⁹ Ettersom faren til Marie var handelsmann, drev han en forretning. Det ble imidlertid ikke gitt noen opplysninger i folketellingen om hva Marie, hennes to søstre, eller husets tjenerstab var sysselsatt med. Marie kan ha jobbet i sin fars butikk. Riktignok kan jeg ikke vite dette sikkert, da det samtidig også var en sjanse for at hun kun drev med husstell. Dermed har jeg notert Marie som hjemmeværende. Jeg har oppført husholdet som privat, da det ikke

---

⁸⁷ Bull 2016: 245

⁸⁸ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310008949>

⁸⁹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310012899>

kom fram om tjenerstaben utførte tjeneste i forretningen.

Frøknene Amalie og Elise Holck er interessante. Søstrene var henholdsvis 49 og 43 år gamle. De bodde sammen i et privat hushold i en gård med tre andre hushold i Kongens gate. Deres levebrød ble ikke oppgitt.⁹⁰ Tittelen frøken angir sosial stand, og var en betegnelse på ugifte kvinner fra kondisjonerte familier.⁹¹ Thaulows personalhistorie over Trondheim nevner en kjøpmann kalt Johan Christopher Holck, som hadde et par ugifte døtre. En av dem kaller han Elisa Holck, og skriver at det sies at hun avgikk ved døden i en alder av 60 år i 1882.⁹² Selv om hun ble kalt Elise i folketellingen, er det rimelig å anta at det er samme kvinne, da alderen hennes i 1865 – 43 år – stemmer overens med alderen da hun gikk bort. De to frøknene kan ha levd av nedarvede midler. Uten oppgitt virke er de registrert som hjemmeværende.

Den siste ugifte, hjemmeværende kvinnen jeg vil si noe om er Regine Bennedikte Kavlie. Hun bodde i Nordre gate, hadde familiestillingen datter, og var 24 år gammel. I husholdet hennes bodde en husfar, som var skreddermester, hans kone og deres ti barn, i tillegg til to tjenestepiker, to læredrenger og én familielosjerende.⁹³ Husholdet Regine tilhørte var et produksjonshushold, siden mesteren hadde sine to læredrenger boende hos seg. Det er stor sjanse for at Regine hjalp til i husholdningen med å ta seg av sin tallrike søskenflokk. Denne formen for ulønnet omsorgsarbeid kom ikke med i yrkesstatistikken.⁹⁴ Arbeidet omfattet også stell for læredrengene.

Tjenestejenter

Det å søke tjeneste var svært normalt for ugifte kvinner i det nittende århundret. «Tjenestepige», «Tyende», «Husholderske» og «Husjomfru», var vanlige yrkestitler i folketellingene. «Pigene» var nederst i hierarkiet i husholdet, men kunne etter hvert stige i gradene til å bli for eksempel husjomfruer eller kokker. Dette var mulig dersom de hadde varierte arbeidsoppgaver, men det gjaldt i større hushold, der tjenerskapet hadde differensierte roller. Husjomfruene hadde en stilling i hierarkiet mellom tjenestepikene og husmoren. De var tjenestepikenes ledere. Husholderskene ble ofte ansatt i hushold der husmoren manglet, og var forholdsvis selvstendige.⁹⁵ Andre vanlige yrkestitler var barnepike, stuepike og enepike. Når man var i tjeneste var

---

⁹⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006003>

⁹¹ Sogner & Telste 2005: 51

⁹² Thaulow 1919: 450

⁹³ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006794>

⁹⁴ Moum 1981: 70-71

⁹⁵ Sogner & Telste 2005: 21, 50

arbeidsdagene tunge. De varte ofte i 16 timer. Tjenestejentene måtte sove sammen på kjøkkenet, eller på små pikeværelser. Kosten var som regel mager og knapp. Tjenestejentene ble ofte arbeidsløse ved alderdom eller uførhet, og de var underlagt Tyendeloven.⁹⁶ Blant de kvinnelige tjenerne fantes det et hierarki som speilet de ugifte kvinnene generelt i samfunnet. Piker hørte til arbeiderklassen, jomfruer til småborgerskapet og frøkner til høyborgerskapet. Frøkner fra kondisjonerte familier ble regnet som en del av familien. Jomfruene var ikke en del av familien, men de ble rangert høyest blant de kvinnelige tjenerne.⁹⁷

Ved hjelp av den transkriberte og søkbare folketellingen fra 1865 over Trondheim kjøpstad, plasserte jeg 127 av de 203 ugifte kvinnene bosatt i Kongens gate, innenfor yrkeskategorien tjenestejenter. Det tilsvarte 63 prosent. 118 av disse 127 ugifte tjenestejentene var ført opp som tjenestepike. De ulike variantene av denne stillingen var: «Tjenestepige», «Tjeneste Pige», «Logerer Tjenestepige», «Pigen», «Pige», «Kjenestepige», «Tjenestetyende», eller «Pige Logerende». Heretter vil de bli kalt tjenestepiker, for å skille dem fra hovedkategorien jeg har valgt å kalle «Tjenestejenter». Årsaken til at jeg har skilt de to synonymene fra hverandre, er fordi det var ni ugifte kvinner med mer spesifikke yrkestitler innenfor yrkesgruppen tjenestejenter i Kongens gate; fire husjomfruer, to husholdersker, én kokkepik, én stuepike og én portnerske. I Nordre gates tilfelle var det 27 tjenestejenter av til sammen 44 ugifte kvinner. Dette tilsvarte 61 prosent. 21 av de 27 tjenestejentene var registrert som tjenestepike. For øvrig var det tre husjomfruer, én kokkepik, én stuepike, samt én barnepik. Ved utelukkende å undersøke disse ugifte kvinnenes yrkestitler og familiestillinger, kom jeg fram til at tjenestejentene representerte over 60 prosent av de ugifte kvinnene i begge gatene. For å få en bedre oversikt over deres egentlige arbeidsoppgaver, måtte jeg undersøke husholdene nærmere, ved å se på sammensetningen av medlemmer.

Tjenestejentene var utfordrende å plassere, da de representerte et tydelig bilde på den økonomiske utviklingen som fant sted på 1800-tallet. Arbeidsoppgavene til en tjenestejente var avhengig av husholdet kvinnen var del av. Hennes rolle ble påvirket av om hun var ansatt hos en kjernefamilie, hos én person, eller i et hushold med ansatte i bedriften. En tjenestejente utførte omfattende og svært varierende arbeid.⁹⁸

---

⁹⁶ Moum 1981: 46

⁹⁷ Sogner & Telste 2005: 51

⁹⁸ Sogner & Telste 2005: 13, 21

Disse variasjonene kom tydelig fram i undersøkelsen av folketellingen fra 1865. Først vil jeg si noe om deres husholdsform. Av de 127 tjenestejentene i Kongens gate, plasserte jeg 93 stykker, altså 73 prosent, i private hushold, og 34 stykker, eller 27 prosent, i produksjonshushold. I Nordre gate grupperte jeg 12 av 27 tjenestjenter i private hushold og 15 i produksjonshushold. Det betyr at 44 prosent var del av private hushold, mens 56 prosent arbeidet i produksjonshushold. Den forholdsvis høye andelen tjenestjenter i den gamle husholdsformen, vitner om varierte arbeidsdager, og at denne husholdsformen var ganske normal i mitt utvalg i 1865.

I det følgende vil jeg belyse noen eksempler, for å vise at undersøkelser av husholdssammensetninger, kan gi økt kunnskap om tjenestejenters varierte oppgaver og roller. Den første kvinnen er den 21 år gamle tjenestepiken Johanne Mine Oline Hornseth. Hun bodde i et hushold i Kongens gate på ti personer. Det besto av en husfar, som var apoteker, hans hustru og unge datter, to mannlige medhjelpere ved apoteket og tre mannlige elever ved apoteket, i tillegg til en husjomfru og to tjenestepiker.⁹⁹ Husholdet holdt til i Kongens gate 14b – Svaneapoteket.¹⁰⁰ Store deler av husholdsmedlemmene arbeidet i næringen husholdet var basert på. Det ser jeg gjennom de mannlige medlemmene. Følgelig var det et produksjonshushold. Husholdet hadde antakelig en kjønns spesifikk arbeidsdeling. Siden husholdet besto av seks menn som jobbet ved apoteket, krevde husholdningen et omfattende husstell som inkluderte arbeidstakerne i bedriften. Som tjenestepike deltok Johanne i husarbeidet.

Et annet eksempel er en tjenestepike i et produksjonshushold i Nordre gate. Hun het Elisabet Gimse, var 27 år og bodde i et hushold på seks personer. Hun bodde sammen med en husfar, som var handelsmann, to handelsbetjenter, en tjenstedreng og en enke, som var husholderske. Sistnevnte var naturlig siden det ikke var noen husmor. Husholdet Elisabet arbeidet i hadde ingen barn.¹⁰¹ I et slikt hushold var tjenestepikens arbeid en forutsetning for at handelsbetjentene kunne gjøre jobben sin. Forretningsdriften var et fellesprosjekt for husholdet. Gjennom disse to eksemplene kommer det tydelig fram at tjenestepiker kunne ha varierte arbeidsoppgaver, som inkluderte husstell for de ansatte i bedriften. Det å utelukkende undersøke yrkene til tjenestepikene i folketellingen av 1865, er dermed ikke tilstrekkelig for å få en god oversikt over deres omfattende arbeid.

---

⁹⁹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005994>

¹⁰⁰ Christiansen 2009: 12-13

¹⁰¹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310002829>

Jeg ville bli bedre kjent med den 29 år gamle husjomfruen Helkie Nevermann. Hun bodde i et hushold på 15 personer i Kongens gate. Det besto av en husfar, som var postmester, hans hustru og deres seks barn, samt to kontorbetjenter, en husjomfru og fire tjenestepiker. Det at postmesteren hadde kone og seks små barn, betydde at han hadde bruk for hushjelp. Samtidig hadde han to kontorbetjenter boende hos seg, og som arbeidet på postkontoret. Folketellingen viser at det var et fellesskap med børsen. Husholdet inkluderte stell for noen av de ansatte på postkontoret, i form av kost, losji og klesstell. Slik som i andre produksjonshushold, omfattet Helkies husstell den økning som fulgte av at husholdet inkluderte flere enn kjernefamilien. For øvrig ble husjomfruen plassert mellom barna i familien, og kontorbetjentene, i folketellingen. Det betyr at hun var høyt verdsatt i familien, samtidig som hun selv var i tjeneste og hadde ansvar for tjenestepikene.¹⁰² Til slutt er det verdt å nevne at ugifte kvinner som arbeidet som kokkepике eller stuepике, hadde spesifiserte arbeidsoppgaver, selv om de kunne ta del i produksjonshushold, der ansatte bodde i hjemmet til sin arbeidsgiver. Kokkepikeren Juliana Leerfossen på 19 år bodde i et produksjonshushold i Kongens gate med 12 medlemmer, hvorav en husfar, som var apoteker. Juliana ble først og fremst ansatt for å lage mat til husholdningen, hvilket også omfattet ansatte i bedriften.¹⁰³

Offentlig og privat tjenesteyting

I yrkesgruppen offentlig og privat tjenesteyting, fantes kvinnelige funksjonærer og ansatte i kommune, stat og det private næringsliv. De vanligste næringsveiene for den nye middelklassens ugifte kvinner ble først lærerinne og telegrafistinne. Fra 1858 kunne ugifte kvinner jobbe med telegrafvirksomhet. Adgang til læreryrket ble åpnet i 1860, gjennom landsskoleloven. Byskoleloven kom riktignok ikke før i 1869.¹⁰⁴ I Kongens gate i 1865, ble én av de 203 ugifte kvinnene plassert i kategorien offentlig og privat tjenesteyting, noe som var godt under en prosent. Dette var en 31 år gammel musikk lærerinne kalt Martine Sophie Gudde. Siden hun var musikk lærerinne, arbeidet hun antakelig privat. Martine bodde hos moren og faren sin, og kan enten ha undervist i sitt hjem, eller hos elevene sine.¹⁰⁵ Faren var husfar og stevnevitne, hvilket betydde

---

¹⁰² <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005514>

¹⁰³ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310012752>

¹⁰⁴ Moum 1981: 16, 58

¹⁰⁵ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010771>

en tjenestemann som utførte forkynnelser i rettssaker.¹⁰⁶ Det private husholdet hadde også en tjenestepike. På grunnlag av disse opplysningene antar jeg at familien var en del av middelklassen.

I Nordre gate passet også bare én av de 44 ugifte kvinnene inn under offentlig og privat tjenesteyting. Det tilsvarte to prosent. Hun het Otilie Bergithe Nordlund og var en 28 år gammel lærerinne. På lik linje med Martine, tilbød Otilie private tjenester i form av undervisning, og bodde sammen med foreldrene sine. Faren var husfar og urmaker. I produksjonshusholdet bodde det også en læredreng og en tjenestepike.¹⁰⁷ Til sammen arbeidet dermed to ugifte kvinner med offentlig og privat tjenesteyting i de to gatene i 1865. Det gjenspeiler at ugifte kvinner fra middelklassen ikke hadde mange næringsveier å velge mellom dette året. De to kvinnene bodde i tillegg hjemme hos foreldrene sine. Det at Martine og Otilie riktignok hadde yrker i 1865, vitner om at ugifte middelklassekvinner begynte å komme seg inn på arbeidsmarkedet.

Industri og håndverk

Kvinner som drev med søm forekom hyppig innenfor yrkeskategorien industri og håndverk. En normal næringsvei i folketellingene var syerske. Kvinner med industri- og håndverksyrker jobbet på systuer, i private hus eller på fabrikker. Kategorien inkluderte også fabrikkarbeiderne. Tekstilindustrien var spesielt vanlig for kvinner.¹⁰⁸ Trondheims industri var i vekst i 1860-årene, og produksjonskapasiteten økte. Flere håndverksverksteder hadde kommet til, og markedet hadde blitt utvidet.¹⁰⁹

I undersøkelsen av folketellingen fra 1865, registrerte jeg 15 av de 203 ugifte kvinnene fra Kongens gate, under industri og håndverk. Det tilsvarte syv prosent. Det var særlig snakk om håndarbeid i ulike former. Jeg fant fire syersker, fem sypiker, to med virket håndarbeid og én med motepynt. Da gjensto det tre ugifte kvinner det var utfordrende å plassere. Det sto ikke noe konkret om hva slags arbeid de hadde. To av dem var arbeidskoner og én var arbeidspike. Ingen av dem var industrikvinner. Jeg har valgt å plassere disse arbeiderklassekvinnene her, da jeg anser arbeidere som en del av denne yrkesgruppen. Riktignok kan det hende at de hadde passet bedre under yrkesgruppen offentlig og privat tjenesteyting, da de kan ha tilbudt private tjenester

---

¹⁰⁶ Lovdata, *Forskrift om stevnevitners, politiansattes og fengselstjenestemenns utførelse av forkynnelser*, 2003

¹⁰⁷ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005481>

¹⁰⁸ Moum 1981: 15-16, 48

¹⁰⁹ Mykland 1996: 281

for andre. Siden de definitivt ikke tilhørte middelklassen, har jeg valgt å plassere dem her. Disse kvinnene tilhørte den gamle typen arbeiderklasse. Selv om de i og for seg tilbød tjenesteyting, tilhørte de klassemessig den samme gruppen som den nye typen arbeiderklasse – de som arbeidet i fabrikker.

I Nordre gate tilhørte åtte av 44 ugifte kvinner industri og håndverk, altså 18 prosent. Det var fem syjomfruer, én med syskole, én arbeiderske, og én vaskekone. På samme måte som arbeidskone og -piken, tilhørte de to sistnevnte den gamle arbeiderklassen, og tilbød sannsynligvis private tjenester. Funnene vitner om at det ikke var en stor andel ugifte kvinner som arbeidet med industri og håndverk i Kongens gate i 1865, men at prosentandelen likevel viser at de gjorde seg bemerket i bybildet. I Nordre gate hadde flere dette som levebrød. Samtidig er det viktig å nevne at utvalget ikke hadde representanter fra industriarbeiderklassen. Gatene var ikke industristrøk. De ugifte kvinnene innen industri og håndverk hadde ulike titler og familiestilinger, som søster, datter, jomfru og losjerende. Enkelte av de som bodde alene, eller som bodde sammen med en annen kvinne, manglet familiestilling.

I det følgende vil jeg presentere noen ugifte kvinner jeg har plassert i gruppen industri og håndverk. Ved å undersøke husholdene de tok del i, har jeg kommet fram til at kvinnene hadde nokså forskjellige familie- og yrkesliv. I Kongens gate bodde syersken Abramine Kolstad på 67 år. Husholdet hennes besto av ti personer. Det var et arbeiderklassehushold, noe jeg ser ut fra familiestillingene og yrkene til medlemmene. Husholdet hadde ikke et overhode. I husholdet bodde én arbeidskone, som var enke, hennes fem barn, hvorav den eldste var sypike, samt hennes søster. Hun var også sypike, og fikk for øvrig fattigunderstøttelse, altså stønader fra det offentlige til private husholdninger. Det bodde også tre syersker med tittelen jomfru i husholdet. Abramine var selv en av sistnevnte.¹¹⁰ På grunnlag av disse opplysningene antar jeg at Abramine og de to andre syerskene losjerte, og forsørget seg selv med søm. Dermed hadde de selv et privat hushold. Det var vanlig at familier fra arbeiderklassen med egne hus eller leiligheter, tok losjerende i sitt eget rom, eller leide ut rom hvis de hadde flere enn ett, noe dette boforholdet illustrerer.¹¹¹

Karoline Lyng er et døme på en ugift kvinne som bodde hjemme hos familien sin, men som samtidig hadde lønnsarbeid. Hun bodde i Kongens gate i et privat hushold med sin svoger, som var husfar og sersjant, og hans hustru. Karoline var

---

¹¹⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010385>

¹¹¹ Moum 1981: 51, 53

sypike. Hun kan ha jobbet på en systue, eller sydd i hjemmet.¹¹² Denne kvinnen var bare 22 år gammel, og hadde fortsatt mulighet til å finne seg en ektemann. Samtidig var det kvinneoverskudd på denne tiden, så det kan godt tenkes at hun ville ende opp som en «gammel tante» i søsterens hjem. Det at Karoline var sypike vitner likevel om at ugifte døtre eller søstre hadde alternative yrkesveier å gå enn husarbeid i 1865.

Et siste interessant tilfelle er familie- og yrkessituasjonen til den 41 år gamle syjomfruen Marie Johnsen. Hun var bosatt i Nordre gate. Husholdet besto av fem søsken; én handelsmann og fire syjomfruer. De var alle fem ugifte og losjerende, og ingen ble oppført som familieoverhode.¹¹³ Jeg holder det for rimelig at søstrene arbeidet i sin brors forretning, noe som betyr at husholdet var et produksjonshushold. Søsknene var trolig ikke høyest på rangstigen i samfunnet, men heller ikke nederst. De ugifte kvinnene var syjomfruer – ikke sypiker – i tillegg til at broren var handelsmann. Han var dermed en del av byens borgerstand, eller middelklasse.¹¹⁴

Varehandel og service

Ugifte kvinner hadde fått adgang til håndverk gjennom lovendringer som fant sted før folketellingen i 1865. Det kan man spore i de funnene jeg presenterte i det forrige delkapittelet. De ugifte kvinnene hadde også fått adgang til handel. Håndverks- og handelslovene ble innført på grunn av den økonomiske utviklingen, og lovgivernes ønske om at staten og familiene ikke skulle ha for store byrder. Enslige kvinner skulle kunne forsørge seg selv. Flere av småborgerskapets ugifte kvinner begynte å forsørge seg selv med næringsveier de kjente fra sin oppvekst. Yrkesgruppen varehandel og service omfattet de selvstendige butikkinnehaverne, som hadde tjent på utvidelsen av næringsrettighetene, og de ansatte butikkjomfruene. Tidligere hadde det vært slik at kvinner utførte butikkarbeid gjennom å gjøre tjeneste i hjemmet til kjøpmannen. Utover 1800-tallet ble det vanligere å være ansatt som lønnsarbeider i butikken, uten å selv være en del av husholdet til kjøpmannen.¹¹⁵

Jeg ønsket å undersøke hvor langt Trondheim hadde kommet i denne utviklingen i 1865. I folketellingen fra dette året registrerte jeg åtte av de 203 ugifte kvinnene i Kongens gate, i gruppen varehandel og service, nærmere bestemt fire prosent. Det var to handlersker og én handelsberettiget. De var selvstendig

---

¹¹² <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010868>

¹¹³ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310002805>

¹¹⁴ Moum 1981: 53

¹¹⁵ Moum 1981: 16, 56-57

næringsdrivende kvinner, og kunne bestemme over eget virke. I tillegg var det én selgekone og fire ansatte butikkjomfruer. De var lavere stilt enn de førstnevnte. I Nordre gate hadde to av 44 et varehandel- og serviceyrke, altså fem prosent. Her fant jeg én bokhandler og én ansatt butikkjomfru.

Først ville jeg undersøke butikkjomfruene i de to gatene. Fire av fem arbeidet i handelshushold, der husfar eller husmor var handlende. Den siste bodde hos, og jobbet for, sin bror, sammen med andre som var i tjeneste hos broren i forretningen hans. Det vil si at alle de fem butikkjomfruene arbeidet i ulike produksjonshushold. Med betegnelsen butikkjomfru hadde disse kvinnenenes yrke blitt skilt fra yrkesgruppen tjenestejenter. Det representerte en ny utvikling. Ut fra undersøkelsen av de to gatene, er det likevel tydelig at det i 1865, fortsatt var ganske vanlig å bo hos dem man jobbet for, hvert fall hvis man undersøker hushold basert på handel. Et typisk eksempel på et slikt produksjonshushold var hjemmet til butikkjomfruen Oline Dahl på 29 år. Hun bodde i et hushold sammen med en handelsmann, hans kone og en tjenestepike.¹¹⁶

I folketellingen fra 1865 kom det fram at til sammen fire ugifte kvinner i de to gatene, kunne nyte godt av å ha fått adgang til handel. Jeg vil trekke fram to av dem. Den første het Nicoline Strand og var bosatt i Nordre gate. Den 32 år gamle kvinnen bodde sammen med sine foreldre. Hennes far var håndverksmester, og dermed en del av borgerklassen. Selv var Nicoline bokhandler. Hun jobbet dermed ikke for sin far. I dette private husholdet hadde datteren i familien et fritt yrke – uavhengig av sin familie – noe som speiler et samfunn i endring.¹¹⁷ Den andre kvinnen jeg synes var interessant var Maren Fredrikke Brøttem på 44 år. Hun bodde i Kongens gate sammen med sin søster. Maren var handlerske, altså en selvstendig innehaverske, og hennes søster drev med motepynt.¹¹⁸ Deres private tomannshushold, og deres levebrød, vitner om at middelklassekvinner i 1865 hadde fått flere muligheter på arbeidsmarkedet. Samtidig viser den lave prosentandelen av ugifte kvinner som drev med varehandel og service dette året, at det enda ikke var en normal sysselsetting i mitt utvalg.

Annet

I de to gatene var 18 ugifte kvinner losjerende. 15 av disse var oppført med yrke, og ble dermed plassert i andre kategorier. Det var imidlertid tre ugifte, losjerende kvinner

---

¹¹⁶ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310008955>

¹¹⁷ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006896>

¹¹⁸ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010193>

uten levebrød. De bodde i Kongens gate, og den ene mottok fattigunderstøttelse. Den ugifte kvinnen som mottok fattigunderstøttelse het Elen Margrethe Gudde. Hun var 65 år gammel, og losjerte i et arbeiderklassehjem bestående av en husfar, som var tobakkspinnerensvenn, hans hustru og sønn, samt tre andre losjerende med oppført yrke. Husholdet hadde dermed syv medlemmer.¹¹⁹ Det var vanlig at arbeiderklassefamilier tok inn losjerende, noe dette eksempelet illustrerer. Eldre, enslige kvinner leide ofte rom. Trangboddheten var spesielt ille i storbyer, på grunn av tilflytting og store arbeiderstrøk. Forholdene var særlig ille for kvinner, siden de oftest var knyttet til hjemmet.¹²⁰ Siden Elen mottok fattigunderstøttelse, er det underforstått at forholdene ikke var særlig bra.

Fattighuset, Thomas Angells Stuer og Tukthuset

Fattighuset, Thomas Angells Stuer og Tukthuset lå i Kongens gate i 1865. Det betyr at antallet ugifte, kvinnelige fattiglemmer og fanger er overrepresentert i mitt utvalg, og tallene viser dermed ikke et klart bilde av næringsveiene til innbyggerne i byen. De ugifte, kvinnelige fattiglemmene og fangene i 1865, har ikke kommet med i selve undersøkelsen, da Kongens gate på ingen måte ville vært representativ for byen, om disse tallene hadde kommet med. Tallene sier likevel noe om de ugifte kvinnene og bybildet i seg selv. Derfor kommer jeg til å si noe om de tre institusjonene.

I 1845 kom det en fattiglov som bestemte at forsørgelse av de fattige var en samfunnsplikt, og at fattigvesenet skulle være lagt inn under kommunestyrene.¹²¹ Bevilgningene var ikke tilstrekkelige, men Thomas Angells Stuer og Fattighuset var essensielle.¹²² Kapitalisten Thomas Angell opprettet et testamente i 1762, hvor han skjenket store deler av sin formue til de fattige i Trondheim. Noe av pengene skulle gå til «Fattighusets lemmer» og til fattige enker fra de øvre klassene. Angell gjorde det klart at noe av pengene skulle brukes til å opprette særskilt husvær. I henholdsvis 1770 og 1772 ble det bygd nye sosiale institusjoner for de eldre fra de øvre klassene i byen, mens fattige mennesker fra arbeiderklassen ble plassert i det allerede eksisterende Fattighuset.¹²³ Thomas Angells Stuer lå i Kongens gate 91.¹²⁴ Jeg fant til sammen 33 ugifte kvinner på Fattighuset og i Thomas Angells Stuer i 1865. Tre ble

---

¹¹⁹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010508>

¹²⁰ Moum 1981: 51, 53

¹²¹ Mykland 1996: 177, 184

¹²² Gunnar B. Nissen, *Thomas Angells stiftelser: 1767-1967*, Stiftelsen, Trondheim 1967: 119

¹²³ Bull 2014: 75-76; Thomas Angells Stiftelser, *Historisk tidslinje 1626 – 2017*, u.å.

¹²⁴ Terje T. V. Bratberg & Jon G. Arntzen, *Trondheim byleksikon*, Oslo 1996: 525

registrert som «Lem af Angelstuerne», 29 ble oppført som «Fattiglæm», samt én som «Roskone». Sistnevnte arbeidet på Fattighuset.

Tukthuset ble bygd mellom 1733 og 1788, og lå i Kongens gate 85. Det var en del av fattigvesenets omsorgsarbeid, men ble særlig brukt som tvangsarbeidsanstalt. Klientellet var hovedsakelig kvinnelig, og kvinnene beskjeftiget seg med spinning og veving. Mot slutten av 1700-tallet ble Tukthuset en straffeanstalt, både for menn og kvinner.¹²⁵ I 1865 satt det 72 ugifte, kvinnelige fanger over 18 år på Tukthuset, samt at én ugift kvinnelig oppsynsbetjent var bosatt på samme adresse. Siden tallene fra institusjonene gjør Kongens gate svært lite representativ, har jeg valgt å utelukke dem som sammenligningsgrunnlag.

Generelle tendenser

Resultatene jeg har kommet fram til er basert på mine bevisste utvalg. Det krever at jeg tar forbehold om sortering og tendenser. Jeg har basert undersøkelsen på to gater. Utvalget er ikke representativt for byen i sin helhet. Dette vil jeg gå nærmere inn på i neste kapittel, der det blir enda tydeligere. Resultatene viser likevel noen hovedtrekk. Av de 203 ugifte kvinnene i Kongens gate i 1865, bodde 40 i produksjonshushold, altså 20 prosent. Av de 44 ugifte kvinnene i Nordre gate, bodde 22 i den gamle måten å organisere hushold på. Det var 50 prosent. Tallene viser at produksjonshushold fortsatt var vanlig i mitt utvalg i 1865. Nordre gate hadde en prosentvis større andel ugifte kvinner i produksjonshushold, enn det Kongens gate hadde. Det viser at gatene ikke var helt like. Nordre gate var en mer homogen gate, da den ikke gikk på tvers av byen. I tillegg hadde Nordre gate en ganske stor andel ugifte kvinner innen industri og håndverk. Det må nevnes at disse kvinnene drev med ulike former for håndarbeid, og ikke industri. I begge gatene var det representanter for den gamle arbeiderklassen. Områdene var ikke industristrøk. Andelen tjenestejenter var nokså lik i de to gatene.

Jeg vil også nevne posisjonene til de ugifte døtrene og søstrene. Av de 203 ugifte kvinnene i Kongens gate i 1865, hadde 42 stykker familiestillingen datter eller søster. 31 av dem var hjemmeværende uten yrke; 27 med familiestillingen datter og fire med søster. De 11 resterende ble oppført med en næringsvei. Åtte av dem hadde familiestillingen datter og tre hadde søster. I Nordre gate hadde 8 ugifte kvinner disse familiestillingene, av til sammen 44 stykker. Fire av dem var hjemmeværende uten

---

¹²⁵ Christiansen 2009: 84-85

yrke, der én var søster og tre var døtre. Ingen søstre, men fire døtre, hadde et virke i Nordre gate. Det kan hende at flere av disse kvinnene senere ble gift, eller flyttet ut, da noen av dem var svært unge. Tallene viser at den prosentvise andelen ugifte døtre og søstre, som bodde med sine familier, var nokså lik i de to gatene, men at Nordre gate hadde flest med yrker utenfor hjemmet. Videre bodde 19 ugifte kvinner i Kongens gate i et hushold ledet av en husmor, eller var husmor selv. Antallet var syv i Nordre gate. I 1865 begynte det å bli mulig for ugifte kvinner å være uavhengige av sine fedre eller brødre.

Avslutning

I dette kapitlet har jeg presentert hvilke næringsveier og husholdsposisjoner de ugifte kvinnene i Kongens gate og Nordre gate hadde i 1865. Det var en stor andel hjemmевærende kvinner, men det var særlig tjenestejentene som utmerket seg. Begge disse gruppene kan ha hatt oppgaver tilknyttet husholdets produksjon, eller utført arbeid som omfattet ansatte i husholdets bedrift, uten at det kom med i yrkesstatistikken. Noen ugifte kvinner arbeidet med industri og håndverk og varehandel og service, men svært få drev med offentlig og privat tjenesteyting, eller hadde middelklasseyrker. Det var en god del produksjonshushold, særlig i Nordre gate. I det neste kapitlet skal jeg presentere husholds- og yrkessituasjonen i 1900.

Kapittel 4: Folketellingen 1900

Innledning

Dette kapittelet handler om næringsveiene og husholdene til de ugifte kvinnene i Trondheim i folketellingen fra 1900. Den konkrete problemstillingen for kapittelet lyder slik: Hvordan posisjonerte de ugifte kvinnene seg i husholdet og yrkeslivet i Trondheim i 1900? Utformingen av kapittelet er tilnærmet likt det forrige. Jeg har utelatt de ugifte kvinnene som ved denne folketellingen ble registrert som besøkende.

Tabell 2 – Folketellingen 1900

	Kongens gate		Nordre gate	
	Antall	%	Antall	%
Ugifte kvinner	481 ¹²⁶		105 ¹²⁷	
Ugifte kvinner over 18 år	328		63	
Ugifte kvinner utenom institusjonene	289		63	
Hjemmевærende	39	13	4	6
Tjenestejenter	110	38	40	63
Offentlig og privat tjenesteyting	43	15	4	6
Industri og håndverk	51	18	4	6
Varehandel og service	36	12	9	14
Annet	10	3	2	3
Fattighuset/Thomas Angells Stuer	22		0	
Pasienter ved sykehuset	17		0	

Tabell 2 viser at yrkeskategorien tjenestejenter var den vanligste i mitt utvalg i 1900. Det var en mye større prosentvis andel tjenestejenter i Nordre gate enn i Kongens

¹²⁶ Det står oppført 488 ugifte kvinner i Kongens gate år 1900 på Digitalarkivets hjemmesider, men flere av kvinnene regnes ikke med. Én var en mann: <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005212>, en annen ble ført opp to ganger, men telles bare én gang: <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012539>; <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005552>, seks kvinner var besøkende: <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426004828>; <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012292>; <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005256>; <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012670>; <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012831>. Én kvinne ble derimot ikke telt med siden hun var registrert som mann. På det skannede materialet tilgjengelig på digitalarkivet står det imidlertid «k» under kjønn: <https://media.digitalarkivet.no/view/37426/2348>. Antallet blir dermed 481

¹²⁷ Det står oppført 106 ugifte kvinner i Nordre gate år 1900 på Digitalarkivets hjemmeside, men en av kvinnene var besøkende: <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426001342>. Da er antallet 105

gate. Siden Nordre gate, i motsetning til Kongens gate, ikke gikk på tvers av byen, rommet ikke gaten et like stort spekter av byens yrkesmuligheter. Det var en ganske homogen gate, som innen 1900 utviklet seg til et handelsstrøk.¹²⁸ I tabellen kommer det fram at Nordre gate hadde spesielt mange yrkeskvinner innen varehandel og service. I Kongens gate var det flere som drev med offentlig og privat tjenesteyting og industri og håndverk, enn i Nordre gate. Det viser igjen det faktum at Kongens gate utgjorde et mer mangfoldig utvalg. Dette komme jeg tilbake til senere. I Nordre gate var det få ugifte, hjemmeværende kvinner, sammenlignet med Kongens gate. I Kongens gate var det likevel færre hjemmeværende enn det var ugifte kvinner i flere av yrkeskategoriene. De ugifte kvinnene bosatt i Thomas Angells Stuer og Fattighuset i 1900, er ikke del av sammenlikningsgrunnlaget i dette kapittelet heller, da de i mitt utvalg er overrepresentert. Jeg har også utelatt pasientene ved «Trondhjems Kommunale Sygehus», som kom med i folketellingen fra 1900. Jeg vil likevel si noe om institusjonene, siden de lå i Kongens gate, og således preget byens yrkesbilde.

Hjemmeværende

Voksne kvinner med husarbeid i hjemmet til foreldre eller søsken utgjorde en stor gruppe blant de enslige kvinnene i Norge i alderen 15-69 år. I 1900 var 25 prosent av de enslige kvinnene i Norge, hjemmedøtre som utførte husarbeid.¹²⁹ I undersøkelsen av folketellingen over Kongens gate i 1900, fant jeg ut at 39 av de 289 ugifte kvinnene var hjemmeværende. Det tilsvarte 13 prosent. Av dem var 36 hjemmedøtre, altså 12 prosent av samtlige ugifte kvinner i gaten. Landsgjennomsnittet i 1900 – 25 prosent – var mye høyere. Grunnen til det kan blant annet være at Kongens gate lå i en by, i tillegg til at mens Moum tok for seg alle kvinner ned i 15 årsalderen, har jeg undersøkt ugifte kvinner over 18 år.

Av de 39 ugifte, hjemmeværende kvinnene i Kongens gate, ble 21 stykker notert med yrker innen husarbeid. Det var én husbestyrerinne, én husholderske og 17 som drev husgjerning. Samtlige hadde familiestillingen datter. I tillegg var det én husmor, som var husbestyrerinne, og én familielosjerende, som drev med husgjerning. Kun én av dem var del av et produksjonshushold. Denne kvinnen kommer jeg tilbake til. De resterende 18 ugifte, hjemmeværende kvinnene i Kongens gate, ble ikke oppført med et yrke i folketellingen. Den ene var en ugift husmor, og de 17 andre

---

¹²⁸ Kaldal 1997: 47-48, 70

¹²⁹ Moum 1981: 70

hadde familiestillingen datter. Disse 18 kvinnene bodde i private hushold, og kan ha hatt arbeidsoppgaver som ikke kom fram i yrkesstatistikken. For å finne ut mer om dem, må jeg studere sammensetningen av husholdene deres.

Fire av de 63 ugifte kvinnene i Nordre gate var hjemmeværende i 1900. Det vil si seks prosent. Tre av kvinnene ble registrert med yrker innen husarbeid. Én av dem hadde familiestillingen datter, og drev med husgjerning i et privat hushold. Den andre hadde også familiestillingen datter, men hun var del av et hushold som drev en matvareforretning innen salg av pølser. Følgelig var det et produksjonshushold. Jeg skal gå nærmere inn på dette husholdet når jeg tar for meg yrkeskategorien tjenestejenter. Den siste ugifte hjemmeværende kvinnen var familielosjerende og ble notert med følgende: «Til Hjelp i Huset». Hun var del av et produksjonshushold basert på hoteldrift. Dette husholdet tar jeg for meg i sammenheng med varehandel og service. Den siste ugifte, hjemmeværende kvinnen hadde familiestillingen datter, bodde i et privat hushold, og ble ikke oppført med yrke. I Nordre gate bodde dermed to i private hushold, og to i produksjonshushold i 1900.

Beret Anna Solem, på 24 år, var den eneste ugifte, hjemmeværende kvinnen i et produksjonshushold i Kongens gate i 1900. Hun bodde med sin far, som var husfar og vognmann, sin mor og bror. Broren var også vognmann, og han eide en forretning. Dessuten bodde det tre vognmannsdrenger der, med familiestillingen tjener, samt en tjenestepike. Jeg tolker det slik at den neste personen oppført på listen, og som hadde familiestillingen datter, var tjenestepikens datter. Det bodde ytterligere åtte enslige losjerende i husholdet. De hadde eget kosthold. Til sammen var det registrert 17 mennesker på denne adressen. Berets virke var husgjerning.¹³⁰ Siden det står at hun drev husgjerning, holder jeg det for rimelig at hun var hjemmeværende. Måten folketellingen i 1900 ble ført på, gjør slike antakelser enklere å slutte. I motsetning til i 1865, er hustypene oppført i 1900. Det står at sidebygningene i Berets hushold var en stall og et høllem, noe som tyder på at det var en tilknytning mellom hjemmet og vognforretningen.¹³¹ Når det er sagt er det sannsynlig at kvinnen hjalp til i næringen husholdet var basert på, gjennom å utføre husstell som inkluderte ansatte i bedriften.

Jeg vil også si noe om Trine Olsen. Hun var 29 år gammel, og bodde sammen med sin mor, som var husmor og restaurantbestyrerinne, sin tre år yngre søster, en tjenestepike og en losjerende glassmaker. Den eneste informasjonen som ble gitt om

---

¹³⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005304>

¹³¹ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000395>

Trines stilling var at hun var datter av husets overhode. Det er interessant at veldig mange av hjemmedøtrene og -søstrene fikk oppført yrket husgjerning i 1900. I denne kvinnens tilfelle manglet virke.¹³² Det står at hustypen var restaurant.¹³³ Siden hustypen var restaurant, og siden Trines mor bestyrte den og bodde på arbeidsstedet med sine døtre og tjenestepike, var trolig alles arbeid knyttet til både husholdet som privat enhet, samt yrkesutøvelsen i restauranten. Dette tyder på at det fantes hjemmedøtre i 1900, som antakelig tok del i yrkeslivet, selv om det ikke sto i den offisielle yrkesstatistikken. Hva Trines arbeidsoppgaver gikk ut på, vet jeg ikke sikkert. Derfor har jeg valgt å konkludere med privat hushold og Trine som hjemmeværende, siden det ved denne folketellingen var vanlig at kvinner med familiestillingen datter, ble oppført med yrke om de hadde det – også når yrket var det som foregikk i husholdet.

Til slutt vil jeg trekke fram Lina Aalberg på 18 år. Hun bodde sammen med sin mor, som var husmor og sypike. Det private husholdet i Kongens gate besto også av to losjerende; én mannlig urmaker og én skuespillerinne. Denne skal jeg komme tilbake til senere. Siden moren til Lina var sypike, er det sannsynlig at kvinnene tilhørte arbeiderklassen.¹³⁴ Hierarkiet i form av titler på ugifte kvinner tok jeg for meg i kapittel 3. Dessuten var det vanlig at arbeiderklassehushold hadde losjerende boende hos seg, men ingen tjenere.¹³⁵ Selv om mange av hjemmedøtrene kom fra hjem med midler, var det også voksne, hjemmeværende døtre i arbeiderklassefamilier, spesielt i familier der moren hadde gått bort, eller der det forekom sykdom. Dette ulønnede omsorgsarbeidet ble gjemt i statistikken over yrkesaktive.¹³⁶ Basert på at Lina ikke ble oppført med næringsvei, registrerte jeg henne som hjemmeværende. Samtidig er det ikke usannsynlig at hun hjalp moren med søm, da hustypen var forretningslokale.¹³⁷

Tjenestejenter

Trondheims befolkning steg med 155 prosent i perioden 1801 til 1875.¹³⁸ Mellom 1875 og 1900 doblet byen sitt folketall. Blant Trondheims tjenestejenter var 75

---

¹³² <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005102>

¹³³ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000380>

¹³⁴ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005255>

¹³⁵ Moum 1981: 51, 53

¹³⁶ Moum 1981: 70-71

¹³⁷ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000393>

¹³⁸ Danielsen 1997: 11

prosent innflyttere.¹³⁹ I 1900 var 33 prosent av Norges kvinner i alderen 15-29 år i tjeneste. Da tjenerne ble registrert på veldig ulike måter, er ikke dette helt sikre tall, men det viser at tjeneste var et vanlig levebrød. På begynnelsen av 1800-tallet hadde ofte tjenestejentene oppgaver tilknyttet den næringen husholdet de tjenestegjorde i var basert på. Den nye trenden nærmere århundreskiftet var at deres arbeid, enten ble knyttet til den private sfæren og adskilt fra husholdsnæringen, eller skilt ut fra husholdet til spesialiserte yrker. Kombinasjonen forekom sjeldnere.¹⁴⁰

I folketellingen fra 1900 var det flest ugifte kvinner med næringsvei innen yrkeskategorien tjenestejenter. I undersøkelsen av Kongens gate dette året, fant jeg ut at 110 av de 289 ugifte kvinnene tilhørte denne gruppen. Det tilsvarte 38 prosent. Tjenestejentene kan ha utført varierte arbeidsoppgaver. For å finne ut mer om deres husholds- og yrkessituasjon, har jeg valgt å dele inn de 110 tjenestejentene i Kongens gate i to undergrupper; «losjerende» og «i tjeneste». Jeg starter med å ta for meg sistnevnte. Blant de 102 tjenestejentene som var «i tjeneste» i husholdet de bodde i, hadde en stor andel fått ulike former for ordet «Tjenestepige» oppført som næringsvei. Det var snakk om 69 stykker. I tillegg til de 69 tjenestepikene, hadde 33 stykker mer spesifikke yrkestitler; to husjomfruer, én husholderske, fem stuepiker, tre barnepiker, to enepiker, seks som drev husgjerning, samt 13 kokkepiker og én kjøkkenpike. Slik jeg nevnte i forrige kapittel, tilhørte samtlige 102 yrkesgruppen tjenestejenter, men noen av dem har jeg konkret kalt tjenestepike, siden de ikke ble registrert med et virke som sa noe konkret om hva deres arbeidsoppgaver gikk ut på.

De resterende åtte tjenestejentene i Kongens gate i 1900 var «losjerende»; hvorav to registrert med «fl», og oppført med yrket tjenestepike. De var tjenestepiker, men siden de var familielosjerende, hadde de høyere stilling enn kvinner med familiestillingen tjener. De seks andre losjerende kvinnene i kategorien tjenestejenter, var notert med forkortelsen «el». Det var fire tjenestepiker, samt én husjomfru og én kokke. Siden de ikke var i tjeneste på den gamle måten – i produksjonshushold – fikk de ikke kost og losji som del av lønnen. De hadde eget kosthold, og deres arbeidssted var adskilt fra hjemmet. Tjenestepikene Oline Marie Lykstad og Anna Bergitte Nilsen, var et døme på dette. Oline og Anna var enslig losjerende i et privat hushold kun bestående av dem selv. De hadde eget kosthold – altså økonomi.¹⁴¹ Av de til

---

¹³⁹ Moum 1981: 70

¹⁴⁰ Sogner & Telste 2005: 13, 39-42

¹⁴¹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012836>

sammen 110 tjenestejentene i Kongens gate i 1900 – som enten var i tjeneste eller losjerte – arbeidet 91 stykker i private hushold og 19 i produksjonshushold. Således var 83 prosent del av private hushold og 17 prosent del av produksjonshushold.

I Nordre gate var antallet ugifte kvinner innen yrkesgruppen tjenestejenter, 40 av 63, eller 63 prosent. Samtlige var i undergruppen «i tjeneste», ikke «losjerende». Det var 27 tjenestepiker, én husjomfru, to husbestyrerinner, én som drev husgjerning, én stuepike, tre barnepiker og fem kokkepiker/kjøkkenpiker. 30 stykker arbeidet i private, mer moderne, hushold, ti i produksjonshushold. 75 prosent bodde dermed i private hushold og 25 prosent var del av produksjonshushold.

I det følgende vil jeg gå nærmere inn på arbeidsoppgavene til tjenestejenter, som var «i tjeneste», i sine hushold. Jeg har allerede vist et eksempel på enslig losjerende tjenestejenter. Oline Johansen bodde i et produksjonshushold i Kongens gate i 1900. Hun var en 36 år gammel kokkepike, som bodde i et hushold sammen med en ugift kvinne, som var husmor og restaurantbestyrerinne. Oline var trolig i tjeneste hos denne kvinnen, gjennom å arbeide i hennes restaurant. Samtidig var hun del av tomannshusholdet.¹⁴² Denne situasjonen bar preg av å være både en tradisjonell og en moderne husholdsform og -sammensetning. Oline arbeidet i sin husoverhodes forretning. Hustypen var restaurant.¹⁴³ Samtidig besto husholdet kun av to ugifte kvinner, der den ene bestyrte en restaurant og var husmor. Kvinneledede hushold ble vanligere etter 1870, noe jeg skal komme tilbake til senere.¹⁴⁴ I tillegg fikk Oline den spesifikke yrkestittelen kokkepike. Slike titler var normale i folketellingen fra 1900.

Den 33 år gamle ugifte kvinnen Ingeborg Nilsen, var litt mer utfordrende å plassere. Ingeborg var tjenestepike i et hushold i Kongens gate, bestående av en husfar, som var restaurantbestyrer, hans hustru, deres fire barn, én kjøkkenpike og syv tjenestepiker.¹⁴⁵ Siden husholdet hadde små barn, utførte antakelig Ingeborg husstell. Samtidig var husfaren restaurantbestyrer. Det betyr at tjenestepiken trolig også hadde arbeidsoppgaver tilknyttet driften av forretningen. Hustypen var restaurant.¹⁴⁶ Siden husholdet besto av åtte mennesker i tjeneste, var det antakelig et produksjonshushold. Den nye trenden i 1900 var likevel at kvinnene utførte tjeneste i private hushold. Laura Tønseth på 28 år, var tjenestepike i et tomannshushold i Kongens gate. Hun

---

¹⁴² <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426004986>

¹⁴³ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000371>

¹⁴⁴ Hagemann 2005: 246

¹⁴⁵ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005139>

¹⁴⁶ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000383>

bodde med en enke, som var husmor og levde av formue. Lauras oppgaver omfattet sannsynligvis husstell.¹⁴⁷ Det at en 81 år gammel enke hadde tjenestepike, tyder på at hun enten hadde høy formue, eller at flere hadde råd til å ha «pige». Den nye middelklassen hadde vokst fram.¹⁴⁸

Den siste ugifte kvinnen jeg vil trekke fram her er kokkepiken Olga Glømmen. Hun var 20 år og bodde i et produksjonshushold i Nordre gate i 1900. Husholdet besto av en husfar, som var slakter og pølsemaker, hans kone, som drev forretning i tillegg til husgjerning, og deres fem barn. Det bodde også fire unge mennesker i husholdet, med yrker som kokkepike, slakter og pølsemakersvenn, butikkjomfru og kjøredreng. De hadde samme tittel på familiestilling og yrke, og var oppført med ordene «hos Fr. Bolme» etter yrket sitt.¹⁴⁹ Det er tydelig at kokkepiken Olga, i likhet med de andre menneskene kjernefamilien ikke omfattet, bodde i husholdet til sine arbeidsgivere. Olgas arbeidsoppgaver var antakelig tilknyttet husholdets forretningslokale.¹⁵⁰ I 1900 eksisterte det fortsatt produksjonshushold i mitt utvalg, særlig i Nordre gate.

Offentlig og privat tjenesteyting

Byens borgerstand, eller mellomsjikt, besto tradisjonelt av håndverkere, handelsfolk og mindre, selvstendige næringsdrivende. I den raskt voksende middelklassen skjedde det en tydelig overgang før 1900, der hovedtyngden lå i funksjonærgruppen. Denne gruppen omfattet offentlige tjenestemenn, handelsbetjenter, kontorister, offiserer i handelsflåten og lærere.¹⁵¹ Etter 1860 oppsto det flere yrkesvalg for middelklassens kvinner i Norge. Kvinnelig arbeidskraft ble etterspurt i offentlig tjenesteyting.¹⁵² Lovendringer som medførte at kvinner kunne ta utdanning, og deretter bli ansatt i stillinger som krevde eksamensbevis, gjorde dette mulig.¹⁵³

I undersøkelsen av folketellingen fra 1900 over Kongens gate, plasserte jeg 43 av 289 ugifte kvinner i yrkesgruppen offentlig og privat tjenesteyting. Det tilsvarte 15 prosent. Kategorien omfattet ansatte i stat, kommune og det private næringsliv, samt kvinnelige funksjonærer.¹⁵⁴ I det følgende skal jeg vise hvordan de 43 kvinnene i

---

¹⁴⁷ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012264>

¹⁴⁸ Moum 1981: 15

¹⁴⁹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007857>

¹⁵⁰ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000595>

¹⁵¹ Moum 1981: 53

¹⁵² Hagemann 2005: 246

¹⁵³ Larsen 2013: 103-104

¹⁵⁴ Moum 1981: 16

denne gruppen, fordelte seg. Jeg starter med 25 av dem. Jeg fant to kasserersker, der den ene var oppført som kontorkassererske, samt syv tilknyttet kontorarbeid, hvorav fem kontordamer, én med kontorarbeid og én i kontorpost. Sistnevnte skal jeg komme tilbake til. Gaten hadde også åtte lærerinner. Det var én lærerinne, to lærerinner i håndarbeid, én lærerinne ved realskolen, samt én folkeskolelærerinne. I tillegg var det én lærerinne i asylet, noe jeg går ut fra var et av Trondheims barneasyl. Det første barneasylet i byen ble opprettet i 1837.¹⁵⁵ De norske barneasylene var private institusjoner som ble opprettet fordi det offentlige ikke tok ansvar for barna.¹⁵⁶ Det var også én lærerinne ved Krestiskolen. Siden hennes far var forhenværende klokker i domkirken og skolebestyrer, antar jeg at denne lærerinnen underviste på en kristen skole. For øvrig var det én lærerinne ved Ihlens skole. Denne skolen hadde tidligere vært en fattigskole, men ble i 1839 flyttet til nye og større lokaler med flere lærere og lærerinner, og det gamle skolebygget ble omgjort til asyl.¹⁵⁷ I Kongens gate bodde det også én telegrafistinne, én elev ved telegrafstasjonen, én barneasylmedarbeiderske, to bokholdersker, én assistent, én sanglærerinne, samt én med yrket massage, som var et kurmiddel.¹⁵⁸ De to sistnevnte tilbød sannsynligvis private tjenester. Av disse 25 hadde mange familiestillingen datter. Det var 18 døtre, én husmor, fire enslig losjerende, i tillegg til to familielosjerende.

I 1900 hadde sykepleien blitt en normal yrkesvei for kvinner. I 1868 ble den første sykepleierskolen grunnlagt. Tidligere hadde arbeiderklassekvinner jobbet som ufaglærte våkekoner og gangkoner, men da sykepleien ble et fag, ble disse kvinnene fortrent.¹⁵⁹ De resterende 18 ugifte kvinnene i offentlig og privat tjenesteyting i Kongens gate i 1900, var tilknyttet «Trondhjems Kommunale Sygehus». Jeg noterte meg fem sykepleiersker, én pleierske, tre diakonisser, én overdiakonisse, fire ekstrapleiersker, én badepike, to hjelpepiker og én overkokke. Av disse 18 kvinnene var fire enslig losjerende, 11 var familielosjerende, én var tjenestepike og to var husmødre. Ingen av de til sammen 45 kvinnene innenfor offentlig og privat tjenesteyting var del av produksjonshushold. Det som spesielt slo meg da jeg undersøkte denne folketellingen, var det store omfanget ugifte kvinner tilknyttet det borgerlige, eller kommunale sykehuset. Sykehuset ble oppført i 1805 i Kongens gate

---

¹⁵⁵ Tore Pryser, *Norsk historie 1814-1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*, Oslo 1999: 170

¹⁵⁶ Kari Blom, *Norsk barndom gjennom 150 år – En innføring*, Bergen 2004: 19

¹⁵⁷ Christiansen 2009: 102-103

¹⁵⁸ Kate Jørgensen, «Kvindelige gymnaster (massøser)». I Fredrikke Mørck (red.), *Norske kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeåret 1814-1914*, Kristiania 1914: 462

¹⁵⁹ Moum 1981: 58-59

93.¹⁶⁰ Årsaken til at jeg ikke fant noen ugifte pleiersker på denne adressen da jeg undersøkte folketellingen fra 1865, var at sykepleieryrket først ble vanlig senere. Da jeg søkte opp Kongens gate 93 i folketellingen fra 1865, fant jeg fire enker, som var gangkoner. De bodde på denne adressen. Disse arbeiderklassekvinnene mistet sine oppgaver da sykepleien ble et fag.¹⁶¹ Det at pleierne bodde på sykehuset i 1900, var en videreføring av tidligere praksis. Siden sykehuset lå i Kongens gate, fant jeg flere tilknyttet helse og omsorg i dette utvalget, enn det jeg ville funnet for Trondheim i sin helhet i 1900. Kongens gate sin andel ugifte kvinner tilknyttet disse næringsveiene, er ikke representative for byens yrkesaktive, men det sier noe om byens mulige yrker.

I undersøkelsen av Nordre gate registrerte jeg fire av 63 i offentlig og privat tjenesteyting. Dette var en lavere andel enn i Kongens gate; seks prosent. Jeg fant én lege med familiestilingen husmor, én bokholderske med familiestillingen datter, én familielosjerende lærerinne, samt én enslig losjerende pianistinne. Ingen av dem var del av produksjonshushold. Jeg vil gå nærmere inn på noen av de ugifte kvinnene jeg plasserte under yrkesgruppen offentlig og privat tjenesteyting i de to gatene, som jeg synes var særlig interessante eller typiske. Laura Bergithe Sminæs var en 38 år gammel ugift kvinne, som bodde i Kongens gate. Hun var familielosjerende, og delte hushold med en familie på fire, bestående av en husfar, som var kontorist og bibliotekar, hans kone og deres to små barn. De var en del av middelklassen. Laura var både husbestyrerinne hos sin far, lærerinne i håndarbeid og elev ved Elen Ofstads Industriskole.¹⁶² Denne kvinnelige håndgjerningskolen hadde i perioden 1902-1905, kontinuerlig seks ansatte lærerinner og mellom 177 og 196 elever.¹⁶³

Innledningsvis nevnte jeg den privatpraktiserende legen Marie Holst. Hun var en ugift husmor på 39 år. Marie bodde for seg selv i Nordre gate.¹⁶⁴ I 1890-årene begynte de første kvinnene å avlegge embetseksamen og bli blant annet leger. Marie var en av dem. Kvinner måtte ha ressurser for å gjøre karriere, og kom dermed ofte fra de øvre sosiale lag.¹⁶⁵ Marie var trolig ikke et unntak. Hun var ikke et typisk eksempel på en yrkesaktiv kvinne i 1900, men et veldig interessant et, da hennes yrke

---

¹⁶⁰ Christiansen 2009: 86-87

¹⁶¹ Moum 1981: 59

¹⁶² <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012269>

¹⁶³ Kirke- og Undervisningsdepartementet, «Industri- og Husflidsskoler». I Kirke- og Undervisningsdepartementet, *Norges Offisielle Statistikk. V. 6., Fagskolestatistikk 1902-1905. (Écoles professionnelles.)*, Kristiania 1906: 44-45

¹⁶⁴ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426001301>

¹⁶⁵ Moum 1981: 59

viser at lovendringer hadde funnet sted innen århundreskiftet. Bortsett fra ved veldedige og religiøse formål, var det uvanlig at kvinner før 1880-årene samlet seg eller gjorde seg hørt i det offentlige rom. På denne tiden begynte noen kvinner å kreve sin stemme hørt. En av dem var Marie Holst. Hun var en av Kristianias gymnasiaster, som i 1883 dannet diskusjonsforeningen Skuld, i håp om å fremme kvinnesaken. Året etter ble Skuld utvidet til en diskusjonsforening for alle kvinner. Dette ble den første kvinnesaksforeningen i Norge. Marie var derfor en av kvinnesakspionerne.¹⁶⁶ Hun skrev: «Især husker jeg hvor innvortes stolte vi var, da *Gina Krog* og fru *Randi Blehr* vilde være med.»¹⁶⁷ De første kvinnesakskvinnene var ofte ugifte og selvstendige middelklassekvinner, med utdanning og yrke.¹⁶⁸

Husmoren Olise Schare på 52 år er også interessant. Hun bodde i Kongens gate sammen med sin søster, som var gårdbruker, og sin unge nevø. I folketellingen står det at Olise jobbet som folkeskolelærerinne.¹⁶⁹ Folkeskoleloven av 1889 medførte at allmueskolen skiftet navn til folkeskolen, og sa at gutter og jenter skulle gå på skole i minst syv år.¹⁷⁰ Denne lovendringen, og andre relatert til skole og læreryrket, kan speiles i arbeidsmulighetene for ugifte kvinner, som kom til uttrykk i mitt utvalg. Olise er særlig iøynefallende da hun i tillegg til å være lærerinne, også var en kjent aktivist. I 1885 var hun med på å stifte Trondhjems lærerinneforening, der hun ble dirigent.¹⁷¹ Hun var også styremedlem i byens kvinnesaksforening, første formann i den kristne avholdsorganisasjonen for kvinner i Trondheim, kalt «Det hvite Bånd», og medlem av Trondheim bystyre for totalistene, altså de som tok avstand fra alkohol.¹⁷²

I folketellingen fra 1900 fant jeg en god del døtre med levebrød utenfor hjemmet, noe jeg kommer tilbake til senere, men først vil jeg ta for meg én av dem. Hun het Sigrid Johanssen, var 38 år og bodde i Kongens gate. I folketellingen står det at Sigrid hadde kontorpost ved Thomas Angells Stiftelser. Hun bodde sammen med sin søster – den tidligere nevnte lærerinnen ved Krestiskolen – samt deres far, som var husfar, forhenværende klokker og skolebestyrer, i tillegg til en tjenestepike.¹⁷³ Sigrid bodde således hjemme hos sin far, men arbeidet utenfor hjemmet. Denne kvinnen var

---

¹⁶⁶ Anna Caspari Agerholt, *Den norske kvinnebevegelses historie*, Oslo 1937: 69-72

¹⁶⁷ Holst 1932: 141

¹⁶⁸ Hagemann 2005: 160, 230

¹⁶⁹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012676>

¹⁷⁰ Danielsen 1997: 171-172

¹⁷¹ Anna B. Ekerhovd, *Trondhjems lærerinneforening gjennom 50 år: 1885-1935*, Trondheim 1935: 10

¹⁷² Trondhjems Kvinnesaksforening, *1885-1967*, Trondheim 1967: 15-17;

<http://www.arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-08000000028934>

¹⁷³ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005637>

også engasjert i kristelig ungdomsarbeid. Hun var reisesekretær i Norges kristelige ungdomsforbund, og gjorde en stor innsats for en rekke sosiale tiltak i byen og for speiderbevegelsen. Sigrid Johansens veg i Trondheim er oppkalt etter henne.¹⁷⁴

Industri og håndverk

Trondheims industri og håndverk var i vekst på slutten av 1800-tallet, særlig innenfor verksted-, tekstil- og næringsmiddelindustrien. En enestående industriell ekspansjon preget byen i andre halvdel av 1890-tallet.¹⁷⁵ Dette, i tillegg til byvekst, hjalp kvinner å komme ut i yrkeslivet. Kategorien industri og håndverk omfattet spesielt syersker, som jobbet i systuer, på fabrikker eller i private hjem, samt fabrikkarbeidersker.¹⁷⁶

I folketellingen fra 1900 hadde 51 av de 289 ugifte kvinnene i Kongens gate, industri- og håndverksyrker. Det var 18 prosent. Jeg noterte meg at 34 av disse 51 kvinnene hadde næringsvei tilknyttet søm. Det var ni sypiker, én syfrøken, fire syersker, to sydamer, to med sying, én med søm, to broderersker, to med syforretning, én med damesystue, én lærling innen søm, to skreddere, i tillegg til syv med håndarbeid. Videre registrerte jeg to med strykeforretning, én strykerske, to med stryking, samt én bestyrerinne av en buntmakerforretning og én bestyrerinne ved Aktiebakeriet. Sistnevntes hustype var et forretningslokale, og kunne dermed ha blitt plassert under varehandel og service. Jeg plasserte henne her siden det var en håndverksforretning. I Kongens gate var det også én fabrikkarbeiderske. Denne kvinnen representerte den nye typen arbeiderklasse – industriarbeiderklassen. I tillegg var det én vaskekone, én vaskepike, tre arbeidskoner, der den ene mottok fattigunderstøttelse, én arbeidspike, to arbeidersker og én dagarbeiderske. Årsaken til at jeg plasserte alle arbeiderskene her, forklarte jeg i forrige kapittel. De var sannsynligvis del av den gamle typen arbeiderklasse, og arbeidet ikke i industrien. De kan isteden ha tilbudt private tjenester, og dermed egentlig tilhørt gruppen offentlig og privat tjenesteyting. Mange av de 51 ugifte kvinnene, som tilhørte yrkesgruppen industri og håndverk, var losjerende. Det var fire familielosjerende og 23 enslig losjerende. I tillegg hadde 13 familiestillingen husmor, tre søster, syv datter og én pike. I kapittel 3 nevnte jeg at ugifte kvinner hadde ulike titler ut fra hvilken klasse de

---

¹⁷⁴ Bratberg & Arntzen 1996: 463

¹⁷⁵ Danielsen 1997: 37, 88

¹⁷⁶ Moum 1981: 15, 48

tilhørte. Piker tilhørte arbeiderklassen.¹⁷⁷

I Nordre gate var antallet ugifte kvinner i industri og håndverk, 4 av 69, eller seks prosent. Det var én sypike og én syerelev, som begge var familielosjerende, én enslig losjerende strykerske, samt én husmor med syforretning. Ingen i yrkesgruppen i de to gatene tok del i produksjonshushold. Det er tydelig at det i Kongens gate og Nordre gate var et stort flertall av ugifte kvinner med yrkestitler liknende syerske i 1900 – på lik linje med resten av landet. I det følgende vil jeg si litt om noen av de ugifte kvinnene i kategorien. Den første er Tale Rebekka Gjeldsås. Hun var 58 år og bodde i Kongens gate. Tale var enslig losjerende i et arbeiderklassehushold, bestående av en husfar, som var arbeidsmann, hans kone, og deres godt voksne datter. Datteren drev med husgjerning. Tale drev sin egen syforretning, utenfor hjemmet sitt.¹⁷⁸ Som losjerende sydame representerte hun et normalt eksempel på en ugift kvinnes husholds- og yrkessituasjon i de to gatene jeg har undersøkt i 1900. Losjerende syersker var også vanlig i det Myhre kaller kvinnebyen Kristiania.¹⁷⁹

En annen ugift kvinne jeg vil nevne er husmoren Hanna Hyll på 64 år. Jeg trekker fram Hanna siden det var en stor andel kvinnelede hushold i denne gruppen i Kongens gate. Med det mener jeg hushold med husmor, men ingen husfar. Hannas næringsvei var håndarbeid. Hun bodde med sin ugifte søster, som var syerske, og ugifte datter, som drev med håndarbeid.¹⁸⁰ Deres arbeidssituasjon sier folketellingen lite om, men hustypen var et alminnelig hus, ikke en forretning.¹⁸¹ Det at de tre ugifte kvinnene klarte seg selv, var ikke uvanlig i 1900.

Det at så få ugifte kvinner jobbet i fabrikker dette året, er i utgangspunktet bemerkelsesverdig. Gatene jeg har undersøkt lå i den gamle byen. Midtbyen var et av de bedre strøkene i Trondheim. Slik jeg nevnte innledningsvis hadde arbeidsfolk bosatt seg i Østbyen før århundreskiftet.¹⁸² Det var her industrialiseringen kom. Da jeg søkte på ordet «*Fabrik*» blant alle kvinnene bosatt i Kongens gate og Nordre gate – uten å føre opp sivilstand eller alder – fikk jeg kun to kvinner. Det var antakelig noen gifte fabrikkarbeidersker som ikke kom med i denne yrkesstatistikken, da de heller ble ført opp som husmødre, men tallet er likevel veldig lavt.¹⁸³ Av de til

---

¹⁷⁷ Sogner & Telste 2005: 51

¹⁷⁸ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005410>

¹⁷⁹ Jan Eivind Myhre, *Hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900*, bd. 3, Oslo 1990: 398-399

¹⁸⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012787>

¹⁸¹ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000998>

¹⁸² Danielsen 1997: 13

¹⁸³ Pryser 1999: 169

sammen 12 293 ugifte kvinnene bosatt i Trondheim kjøpstad i 1900 – i alle aldre – fikk jeg 158 treff med «*Fabrik*» under yrke. «Fabrikpige» var den vanligste tittelen. Det viser at mitt utvalg ikke rommet hele spekteret av de yrkesaktive. Samtidig fikk jeg 300 treff da jeg søkte på «Syerske», 323 på «Sypige» og 71 på «Syforretning» i Trondheim dette året. Det sier noe om Trondheim som industriby. Samtidig må det understrekes at kvinnene ble oppført ulikt i folketellingene, og at dette bare viser en tendens. Det å undersøke alle industrikvinnene ligger utenfor oppgavens rammer.

Trondheim lå langt framme som industriby i Norge i 1880 – kun Kristiania og Drammen lå foran.¹⁸⁴ Riktignok var det stor forskjell mellom byene. I 1895 hadde Kristiania amt 14 771 industriarbeidere og 291 fabrikklegg. Søndre Trondhjem amt hadde, til sammenligning, 2364 industriarbeidere og 80 fabrikklegg.¹⁸⁵ Det vitner om at Trondheim ikke var industrialisert på lik linje med hovedstaden. Et eksempel er tekstilindustrien. I begge byene skjedde det i perioden 1850 til 1900 en gradvis overgang fra hjemmesøm til tekstilfabrikker, men prosessen var mye raskere i Kristiania. Hovedstaden var sentrum for den største og mest differensierte industriutviklingen. Denne forskjellen var også synlig etter århundreskiftet. I 1914 hadde Trondheim fem konfeksjonsfabrikker, mens Kristiania hadde 42.¹⁸⁶ Det er rimelig å tro at en stor andel av syerskene i Trondheim i 1900, ikke var industriarbeidersker, men jobbet hjemme, eller på systuer, altså håndverksbedrifter.

Varehandel og service

Varehandel og service rommet blant annet butikkinnehaverskene, der de vanligste forretningene hadde med mote, matvarer og broderi å gjøre, i tillegg til de ansatte butikkjomfruene. Innen 1900 hadde det blitt vanligere at sistnevnte ikke lenger gjorde tjeneste i kjøpmannens hus.¹⁸⁷ De «selvgjorte kvinnene» kom til syne på slutten av 1800-tallet, spesielt i hovedstaden. De var selvstendige forretningskvinner.¹⁸⁸ For Trondheims del noterte jeg meg at 36 av de 289 ugifte kvinnene i Kongens gate, hadde næringsvei tilknyttet varehandel og service i 1900. Det tilsvarte 12 prosent. Det var fem butikkjomfruer, tre butikkdamer, fem ekspeditriser, én behjelpelig i forretning, fire oppvarningsjomfruer, én oppvarterske, samt én som arbeidet på

---

¹⁸⁴ Danielsen 1997: 20

¹⁸⁵ Det statistiske Centralbureau, *Norges officielle Statistik, Tredie Række No. 305. Statistik over Norges Fabrikantlæg ved Udgangen af Aaret 1895*, Kristiania 1898: 10

¹⁸⁶ Odd Thorson, *Folk skaper klær - klær skaper folk*, Oslo 1959: 40, 79, 153

¹⁸⁷ Moum 1981: 16

¹⁸⁸ Larsen 2012: 127, 130

dampkjøkkenet. Disse kvinnene var ansatt i underordnede stillinger, og dermed lavest stilt innen varehandel og service. Yrkesgruppen omfattet også de som var ansatt i overordnede stillinger. De hadde høyere posisjon i yrkeslivet enn den forrige gruppen, men var lavere stilt enn innehaverskene. Det var én samlagsbestyrerinne, én restaurantbestyrerinne, én moteforretningsbestyrerinne, én melkekjellerbestyrerinne, én oppført med agenturforretning og én meddelaktig i sigar- og tobakkforretning. Til slutt rommet gruppen ti selvstendige forretningskvinner; to handlersker, én handlerske innen tobakk- og sigarhandel, én handlende, én med handelsforretning, én registrert med melkehandel, én pensjonatvertinne, én med pensjonat, én oppført med sigar- og tobakkforretning, samt én med kaféforretning. Disse kvinnene hadde nytt godt av næringslivsliberaliseringen på 1800-tallet. Av de 36 ugifte kvinnene med levebrød tilknyttet varehandel- og service, var fire stykker del av produksjonshushold, mens 32 var del av private hushold. Det var syv husmødre, ti døtre, to familielosjerende, 12 enslig losjerende, samt fem i tjeneste.

I Nordre gate plasserte jeg ni av 63 ugifte kvinner i gruppen varehandel og service, noe som var 14 prosent. Fem av de ni var i tjeneste, én var husmor og tre var enslig losjerende. Jeg fant fem ansatte butikkjomfruer, én butikkdame og én diskjomfru. I tillegg var det én restaurantbestyrerinne, som var ansatt i en overordnet stilling, samt én hotellvertinne, som var en innehaverske med høy posisjon i yrkeslivet. Seks av de ni bodde i produksjonshushold. Dette var en mye høyere andel enn i Kongens gate, og viser at denne husholdsformen ikke var helt uvanlig i mitt utvalg i 1900. Innehaverskene jeg har funnet i de to gatene, vitner om at mulighetene for å etablere selvstendige forretninger, eller virksomheter, hadde blitt større i 1900. Dette gjaldt også for landet som helhet.¹⁸⁹ Én av disse ugifte kvinnene var Ingeborg Olava Berg, som bodde i Kongens gate. Hun var en 56 år gammel husmor med egen handelsforretning. Ingeborg hadde også en ugift kvinne losjerende i husholdet, som var lærerinne i håndarbeid. Det oppgis ikke noe informasjon om hva slags handel Ingeborg drev med, eller hvor butikken holdt til, bare at hun eide forretningen selv.¹⁹⁰ Hun representerte de kvinnene som drev med produksjon i kraft av seg selv, og var en «selvgjort kvinne». Det at hun var husmor vitner om at hennes forretning gikk bra nok til at hun slapp å losjere.

Dorthea Strøm er også interessant i denne sammenhengen. Hun var en ugift og

---

¹⁸⁹ Hagemann 2005: 246

¹⁹⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005419>

selvstendig, næringsdrivende kvinne på 54 år, i tillegg til husmor. Husholdet hennes var et eksempel på at produksjonshushold fortsatt eksisterte i 1900. Dorthea bodde i Nordre gate og var hotellvertinne. Husholdet besto av én hotelldreng og fire ugifte tjenestepiker. Det bodde også to familielosjerende der; én mann som var bankassistent og én ugift, kvinnelig hushjelp.¹⁹¹ Hotelldrengen arbeidet åpenbart på Dortheas hotell. På grunnlag av det faktum at husmoren var hotellvertinne, og at ansatte i bedriften bodde i husholdet, har jeg registrert Dortheas hjem som et produksjonshushold, samt kommet til den slutningen at de fire tjenestepikene hjalp til med driften av hotellet. Det sto at husets sidebygning besto av hotelldrift.¹⁹² I 1900 forkom det hyppig at ugifte kvinner bodde for seg selv i byene, og jobbet et annet sted enn der de bodde.¹⁹³ Den ugifte kvinnen Karen Knudsen på 49 år er et eksempel på dette. Hun leide den nederste etasjen i et hus, og var enslig losjerende. Karen arbeidet på spiseforretningen «Dampkjøkkenet». Hennes jobb var således adskilt fra hjemmet.¹⁹⁴ Hva Karens arbeidsoppgaver var står det ikke noe om. Hun var riktignok ansatt, ikke en «selvgjort kvinne». Samtidig vitner det at hun var enslig losjerende om en viss frigjøring.¹⁹⁵

Avslutningsvis vil jeg gå nærmere inn på de ugifte kvinnene som arbeidet i butikk, det være seg som butikkjomfru, butikkdame eller ekspeditrise. Av de til sammen 19 ugifte kvinnene i Kongens gate og Nordre gate med disse yrkene, var syv stykker del av produksjonshushold. En av kvinnene het Anne Sivertsen. Hun var 28 år gammel og bodde i Nordre gate. Hennes virke var butikkjomfru, og familiestillingen hennes var tjener. Husholdet besto av en husfar som var kjøpmann, hans hustru og deres tre barn, to tjenestepiker uten oppført sivilstand, og to butikkjomfruer med familiestillingen tjener.¹⁹⁶ Anne Sivertsen gjorde tjeneste i sin husfars forretning. Hustypen var et forretningslokale.¹⁹⁷

I de to gatene var det til sammen 12 ugifte kvinner som arbeidet i butikk, men som ikke bodde i produksjonshushold. Et eksempel var den 28 år gamle butikkdamen Emilia Charlsen. Hun var enslig losjerende, og delte hushold med det jeg går ut fra var hennes 12 år yngre søster, som også var butikkdame. De to ugifte kvinnene bodde

---

¹⁹¹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007881>

¹⁹² <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000600>

¹⁹³ Hagemann 2005: 168, 182

¹⁹⁴ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005160>

¹⁹⁵ Ståle Dyrvik, «Folketeljingar og kyrkjebøker som kvinnehistoriske kjelder». I Anna Tranberg & Harald Winge (red.), *Kvinnekår i det gamle samfunn ca. 1500-1850*, Oslo 1994: 128

¹⁹⁶ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007906>

¹⁹⁷ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000602>

for seg selv, og arbeidet et annet sted.¹⁹⁸ Grunnen til at jeg kan trekke den slutningen er at det står i folketellingen at de bodde i et alminnelig hus.¹⁹⁹

Annet

I denne gruppen har jeg plassert ti kvinner fra Kongens gate og to kvinner fra Nordre gate, som jeg ikke syntes tilhørte noen av de andre kategoriene. I Kongens gate var det én enslig losjerende artist, én losjerende skuespillerinne, samt én bestyrerinne med familiestillingen datter. Det kan godt hende at sistnevnte var husbestyrerinne, og arbeidet med husstell, men det kom ikke fram i folketellingen. For øvrig var det fire i gaten som levde av formue; én familielosjerende, én enslig losjerende, i tillegg til to oppført med familiehusholdning, som trolig viser til at de var søstre som bodde sammen. Det var også én som levde av livrente og to som levde av legater, eller pengegaver. I Nordre gate fant jeg én husmor, som levde på arv, og én enslig losjerende, som levde av sine midler. Ingen av de ugifte kvinnene i gruppen «annet» var del av produksjonshushold. Jeg har lyst til å nevne artisten og skuespillerinnen, da de med sine yrker skilte seg ut i folketellingen. Artisten het Lillian Dunlop og var 23 år gammel. Det står i folketellingen at hun var enslig losjerende, at hun var midlertidig til stede i husholdet, og at hennes sedvanlige bosted var Wales.²⁰⁰ Skuespillerinnen het Carola Lindkits. Hun var også 23 år, midlertidig tilstedeværende og losjerende. Hennes sedvanlige bosted var København.²⁰¹ De to ugifte kvinnene skilte seg ut, da det kun var dem som hadde disse formene for arbeid i de to gatene ved folketellingen i 1900.

Fattighuset, Thomas Angells Stuer og pasienter ved sykehuset

Seks ugifte kvinner ble oppført som «Lem af Ths. A. Stuer», og 11 som fattiglemmer, i Kongens gate i 1900. I tillegg var det fem roskoner; to ved Thomas Angells Stuer og tre uten spesifisering. Samtlige ble notert med to bosteder i folketellingen; både det gamle Fattighuset og Thomas Angells Stuer. De fattiglemmene som var pasienter, har jeg registrert som pasienter. Siden jeg tok for meg Fattighuset og Thomas Angells Stuer i kapittel 3, kommer jeg ikke til å gå nærmere inn på dem her. Det var bemerkelsesverdig at det ikke var noen ugifte, kvinnelige fanger ved Tukthuset i

---

¹⁹⁸ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012764>

¹⁹⁹ <https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000995>

²⁰⁰ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005287>

²⁰¹ <https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005257>

Kongens gate 85 dette året. I 1865 hadde det vært 72 ugifte, kvinnelige fanger over 18 år på Tukthuset. Tukthuset hadde i 1885 skiftet navn til Trondhjems Straffeanstalt.²⁰² Da jeg søkte på ugift kvinne med bostedet «Trondheim kjøpstad: Kongens Gade (Trondhjems Strafanstalt)» i folketellingen fra 1900, fikk jeg tre treff. Én av kvinnene var besøkende, og ble ikke regnet med. Den andre var datteren til fengselsdirektøren, og arbeidet som husholderske. Henne plasserte jeg under hjemmeværende. Den siste var husholdets tjenestepike. Hun ble plassert i yrkesgruppen tjenestejenter. For øvrig undersøkte jeg også enker, men fikk ingen treff på kvinner. Dernest søkte jeg på gifte kvinner, og fikk kun fengselsdirektørens kone. Da jeg søkte etter *mannlige* straffanger på Trondhjems Straffeanstalt, med alle former for sivilstand og i alle aldere, fikk jeg 110 treff. Jeg fant imidlertid ut at det ble opprettet et kvinnefengsel i Munkegata 16 i 1863.²⁰³ I folketellingen fra 1900 var to hustruer varetektsfanger på denne adressen, men ingen ugifte kvinner. Da jeg søkte etter kvinnelige fanger i hele Trondheim, fant jeg to i Klostergata 9. Den ene var ugift, den andre var gift. Her lå det også et fengsel.

I Kongens gate i 1900 var det 17 ugifte, kvinnelige pasienter ved «Trondhjems Kommunale Sygehus». De hadde ulike yrker, men jeg har valgt å registrere dem som pasienter. Dette er rimelig siden jeg undersøkte Kongens gate. Hvis jeg skulle studert hele byen, måtte jeg ha ført opp næringsveien deres. Jeg vil dog nevne at de fleste var fra arbeiderklassen, med titler som tjenestepike og fattiglem. Det borgerlige sykehuset lå i Kongens gate 93. Det ble oppført som kommunalt sykehus i 1805, og var byens sykehus fram til 1902.²⁰⁴ Det at 17 av de til sammen 328 ugifte kvinnene over 18 år i Kongens gate, var pasienter i 1900, er en alt for høy andel med tanke på Kongens gates representativitet. Derfor valgte jeg å se bort fra kvinnene på institusjonene, da jeg undersøkte yrkesmulighetene for ugifte kvinner i Trondheim i 1900.

Generelle tendenser

Sett bort fra kvinnene på institusjonene, var det 289 ugifte kvinner over 18 år i Kongens gate i 1900. Av disse har jeg plassert 23 i produksjonshushold. Det betyr at åtte prosent av de ugifte kvinnene var del av produksjonshushold dette året. For Nordre gates del registrerte jeg 17 i produksjonshushold. Av totalt 63 ugifte kvinner, ble dette 27 prosent. Tallene viser at en betydelig større andel ugifte kvinner var del

---

²⁰² Christiansen 2009: 85

²⁰³ Bratberg & Arntzen 1996: 315

²⁰⁴ Christiansen 2009: 86-87

av private hushold i begge gatene i 1900. Samtidig viser tallene at langt flere ugifte kvinner bodde i produksjonshushold i Nordre gate, enn i Kongens gate. Nordre gate hadde utviklet seg til å bli et handelsstrøk innen århundreskiftet, og det var en likere yrkesgruppe der enn i Kongens gate. Dette kom til uttrykk gjennom andelen tjenestejenter, som var mye høyere i Nordre gate enn i Kongens gate. Dessuten hadde Nordre gate få industri- og håndverkskvinner i 1900, sammenliknet med Kongens gate. Gatene hadde imidlertid det til felles at det var få ugifte kvinner fra den nye arbeiderklassen; kun én fabrikkarbeiderske i Kongens gate.

Det var 36 gifte, hjemmевærende døtre uten yrke utenfor hjemmet i Kongens gate i 1900. Gaten hadde også 39 ugifte kvinner, med familiestillingen datter eller søster, som hadde levebrød utenfor hjemmet. 18 av disse 39 arbeidet med offentlig og privat tjenesteyting. Av de til sammen 75 ugifte døtrene og søstrene i Kongens gate, hadde 52 prosent yrke utenfor hjemmet, 48 prosent hadde ikke. I Nordre gate var det fire ugifte kvinner med familiestillingen datter, og ingen søstre. Av dem hadde én et virke utenfor hjemmet, altså 25 prosent, mens tre var hjemmedøtre. Det tilsvarte 75 prosent. Den prosentvise andelen var veldig annerledes enn i Kongens gate. Det må nevnes at det kun var fire døtre i Nordre gate, noe som gjorde representativiteten mindre presis. I 1900 var mange av husholdene kvinneledet. 26 av de 289 ugifte kvinnene i Kongens gate var husmødre. I tillegg bodde 57 ugifte kvinner i hushold ledet av en husmor. Til sammen gjaldt det 83 stykker, noe som betyr at 29 prosent av husholdene, som inneholdt en ugift kvinne over 18 år, var ledet av en kvinne. I Nordre gate var 4 av 63 husmødre, samt at 18 ugifte kvinner bodde i kvinnelede hushold. Dette var til sammen 35 prosent. Det høye antallet hushold med et kvinnelig overhode skyldtes trolig det faktum at jeg kun har undersøkt husholdene til de ugifte kvinnene. Til slutt er det verdt å nevne at det var mange enslig losjerende med yrker i 1900. Det gjaldt 50 av 289 ugifte kvinner i Kongens gate og 6 av 63 i Nordre gate.

Avslutning

I dette kapittelet har jeg presentert husholds- og yrkessituasjonen i 1900. Utvalget hadde mange tjenestejenter i private hushold. Det var en del ugifte, hjemmевærende kvinner, spesielt døtre. Mange av døtrene i Kongens gate hadde imidlertid fått yrker i offentlig og privat tjenesteyting, eksempelvis som lærerinner. Det var en del ugifte kvinner i varehandel og service. De «selvgjorte kvinnene» var interessante, i tillegg til butikkansattes situasjon. Innen industri og håndverk var yrker tilknyttet søm vanlig.

Kapittel 5: Utviklingslinjer

Innledning

I dette kapitlet skal jeg forsøke å besvare oppgavens overordnende problemstilling: Hva slags mulige yrker fantes for ugifte kvinner i Trondheim, og hvordan endret dette seg i løpet av andre halvdel av 1800-tallet? For å svare på spørsmålet, har jeg, slik jeg nevnte i introduksjonskapitlet, utarbeidet fire underproblemstillinger. Den første omhandler ikke en yrkeskategori, men den tar likevel for seg et sentralt tema: Hvordan kommer Norges moderniseringsprosess til uttrykk i de ugifte døtrenes husholdssposisjoner og yrker? De tre andre spørsmålene handler spesifikt om yrker: Hvordan kommer moderniseringen til syne blant tjenestejentenes rolle? Hvordan kommer moderniseringsprosessen fram i de ugifte kvinnenenes nye middelklasseyrker? Hvordan speiles moderniseringen i muligheten for nye yrker for ugifte kvinner i den framvoksende industrien? Kapitlet er utformet slik at jeg tar utgangspunkt i disse underproblemstillingene. Det baseres på funnene jeg har presentert i kapittel 3 og 4. Jeg starter med å vise yrkesutviklingen mellom 1865 og 1900 i en tabell:

Tabell 3 – Folketellingene 1865 og 1900

	1865		1900					
	Kongens gate		Nordre gate		Kongens gate		Nordre gate	
	Ant.	%	Ant.	%	Ant.	%	Ant.	%
Ugifte kvinner	479		69		481		105	
Ugifte kvinner over 18 år	309		44		328		63	
Ugifte kvinner utenom institusjonene	203		44		289		63	
Hjemmевærende	49	24	6	14	39	13	4	6
Tjenestejenter	127	63	27	61	110	38	40	63
Offentlig og privat tjenesteyting	1	0,5	1	2	43	15	4	6
Industri og håndverk	15	7	8	18	51	18	4	6
Varehandel og service	8	4	2	5	36	12	9	14
Annet	3	1	0	0	10	3	2	3
Fattighuset/Ths. A. Stuer	33		0		22		0	

Tukthuset	73	0	0	0
Pasienter ved sykehuset	0	0	17	0

Jeg vil si noe om forholdet mellom kategoriene og inndelingen av problemstillingen. Gruppen kalt «Hjemneværende» rommer alle de ugifte kvinnene uten oppført yrke utenfor hjemmet. Det betyr at den omfatter fler enn de ugifte døtrene og søstrene, som den første underproblemstillingen tar for seg. Utviklingen av gruppen i sin helhet drøftes i kapittel 6. Kategorien tjenestejenter har fått sin egen underproblemstilling, da den rommet et stort antall av dette materialets ugifte kvinner. Det tredje spørsmålet omhandler de ugifte kvinnenes nye middelklasseyrker – altså profesjoner – som særlig favner yrkesgruppen offentlig og privat tjenesteyting. Her vil jeg også drøfte endringene i de gamle middelklasseyrkene. De kommer fram gjennom varehandel og service, samt i noen grad industri og håndverk. Utviklingen av middelklasseyrker handler om økende yrkesdifferensiering og -spesialisering. De ugifte industrikvinnene er tema for det fjerde spørsmålet. Her vil gruppen industri og håndverk være i fokus.

De ugifte døtrene

Endringene i de ugifte døtrenes posisjoner er viktig når jeg skal undersøke utviklingen av ugifte kvinners husholds- og yrkessituasjon. Familiestillingen datter var selvsagt ikke et yrke, men deres situasjon var likevel viktig, da de utgjorde en stor andel av de ugifte kvinnene. Siden ugifte, hjemneværende døtre ble «gamle tanter» dersom de ikke hadde yrke, eller fant andre måter å forsørge seg på, er de ugifte kvinnene med familiestillingen søster også med i denne gruppen. Det var vanlig for ugifte kvinner fra den kondisjonerte stand å bo hos slekten sin.²⁰⁵ I perioden fram mot 1900 økte deres muligheter til å klare seg selv. Slik vi har sett kostet det mye å forsørge dem.²⁰⁶ Det var særlig i byene at tallet på hjemmedøtre gikk ned. I Trondheim i 1875 tilsvarte hjemmedøtrene over en tredjedel av alle de yrkesaktive kvinnene i byen, men bare om lag en femtedel i 1900.²⁰⁷ Med lønnsarbeid for kvinner, endret familiestrukturen seg. Familiene ble i mindre grad arbeidsfellesskap, og levebrødet kom fra arbeid utenfor hjemmet.²⁰⁸ I sammenlikningen av funnene fra Kongens gate i 1865 og 1900 var én

²⁰⁵ Anna Caspari Agerholt, «Historisk innleing». I Anna Caspari Agerholt, *Kvinna i arbeidslivet*, Oslo 1940: 8

²⁰⁶ Larsen 2013: 98

²⁰⁷ Moum 1981: 70

²⁰⁸ Myhre 2012: 202

tendens klar; det ble flere ugifte døtre og søstre med yrke utenfor hjemmet. Nordre gate hadde derimot svært ulik utvikling. Dette kommer til syne i denne tabellen:

Tabell 4 – Andelen ugifte døtre og søstre med yrke utenfor hjemmet

	1865	1900
Kongens gate	11/42 (26 %)	39/75 (52 %)
Nordre gate	4/8 (50 %)	1/4 (25 %)

Tabell 4 viser at den prosentvise andelen ugifte kvinner, med familiestillingen datter eller søster – og som i tillegg hadde et yrke utenfor hjemmet – doblet seg i Kongens gate i perioden 1865 til 1900. I 1900 arbeidet 18 av 39 stykker med offentlig og privat tjenesteyting, ti innen industri og håndverk, ti hadde varehandel- og serviceyrker, og én tilhørte «annet». Nordre gate hadde en prosentvis nedgang tilsvarende Kongens gates prosentvise økning. Disse tallene er for små til å kunne si at det er en tendens, da den statistiske populasjonen var veldig liten. I 1900 hadde ingen i Nordre gate familiestillingen søster, og kun fire var døtre. Representativiteten for byen i sin helhet er lite sikker. Økte muligheter for middelklasseyrker var viktig for at hjemmedøtrene og -søstre fikk yrker i Kongens gate i 1900. Det skal jeg ta for meg senere. I mitt utvalg fikk de yrker som lærerinne, forretningsbestyrerinne eller arbeid på kontor. Tabellen viser at selv om flere av de ugifte døtrene og søstre i Kongens gate fikk lønnsarbeid i løpet av perioden, steg den prosentvise andelen som bodde hos slekten sin. Ved å bo hjemme, ønsket flere å kunne bidra til familiens inntekter.²⁰⁹ Samtidig viser funnene at selv med nye yrkesmuligheter, var det utfordrende å etablere seg på egenhånd. Samfunnets modernisering var således synlig i Kongens gates døtre og søstres sentrale posisjoner i arbeidslivet. Husholdssituasjonen deres viste imidlertid at deres posisjoner ikke fulgte den samme utviklingen på alle områder.

Tjenestejenter

Befolkningsveksten på 1800-tallet førte med seg store folkevandringer fra landsbygda til byene, særlig blant unge, gifteklare kvinner. I 1875 hadde Trondheim 116 kvinner per 100 menn. Følgelig hadde Trondheim en stor andel ugifte kvinner.²¹⁰ Mange kom for å søke tjeneste, men byene kunne etter hvert friste med andre yrkesveier. Det å

²⁰⁹ Moum 1981: 11

²¹⁰ Hagemann 2005: 165, 170

søke tjeneste var imidlertid det vanligste lønnsarbeidet for ugifte kvinner i Norge i hele perioden, selv om det var færre i 1900 enn i 1865. Det er ikke overraskende at det i min undersøkelse kommer fram at yrkeskategorien tjenestejenter var det desidert vanligste blant utvalgets ugifte kvinner. I Nordre gate gikk andelen opp to prosent i perioden. Det må dog nevnes at Nordre gate hadde flere ugifte kvinner i 1900 enn i 1865, noe som kan ha fått utslag på yrkesfordelingen, da tjenestejenter var ugifte. I tillegg må jeg igjen understreke at gatens statistiske populasjon var veldig liten.

I 1900 hadde flere tjenestejenter fått mer spesifikke yrkestitler. Titler som kokkepikene og husholderske, forkom oftere. Følgelig var det enklere å få oversikt over hva tjenestejentenes arbeid gikk ut på i undersøkelsen av folketellingen i 1900, enn i 1865. Et utviklingstrekk fra slutten av 1800-tallet var at tjenestejentenes arbeid skiftet karakter. Det gjaldt først og fremst i byene. Tjenestejenter i byene utførte i mindre grad arbeid i den næringen husholdet økonomisk var basert på. Hustjenesten ble husarbeid. En av årsakene til dette var omleggingen av hvordan produksjonen ble organisert på, og de arbeidsplassene som fulgte. Tjenestejentene forble i husholdet med husfruen, og delte i mindre grad tiden sin mellom privathushold og butikk eller verksted. Restauranter og butikker ansatte isteden jomfruer.²¹¹ Jeg undersøkte om utviklingen kom fram i mitt utvalg, og framstilte resultatet i følgende tabell:

Tabell 5 – Andelen produksjonshushold av samtlige hushold med tjenestejenter

	1865		1900	
	Prosentandel tjenestejenter	Produksjons-hushold	Prosentandel tjenestejenter	Produksjons-hushold
Kongens gate	63 %	34/127 (27 %)	38 %	19/110 (17 %)
Nordre gate	61 %	15/27 (56 %)	63 %	10/40 (25 %)

Funnene i undersøkelsen av tjenestejentenes hushold, speiler det faktum at Norge ble mer modernisert i andre halvdel av det nittende århundret. Den tydelige endringen av husholdsform, viser at tjenestejentenes yrkessituasjon i mitt utvalg, skiftet karakter i takt med ulike endringsprosesser i samfunnet generelt. Mens en tjenestejentes arbeidsdag i 1865 kunne bestå av oppgaver tilknyttet både den offentlige og den

²¹¹ Sogner & Telste 2005: 39-42, 77

private sfæren, vitner funnene fra 1900 om at tjenestejentene i større grad ble knyttet til hjemmet. I motsetning til industrikvinnene og yrkeskvinnene fra middelklassen, ble den største yrkesgruppen for ugifte kvinner igjen i husholdets private sfære.²¹² I så måte hadde følgende av et mer modernisert samfunn, med nye produksjonsformer, næringsveier og rettigheter, ikke samme effekt på tjenestejentene, som andre ugifte kvinner. Samtidig viser tabell 5 at den prosentvise andelen produksjonshushold var mye større i Nordre gate enn i Kongens gate, både i 1865 og i 1900. Dette hang sammen med at befolkningen i Nordre gate var likere. Tjenestejenter og handelsfolk preget gaten i stor grad. Handelshusholdene var til dels produksjonshushold.

Kvinnenes nye middelklasseyrker

Næringsfriheten på 1800-tallet var en del av Norges moderniseringsprosess. Den ga ugifte kvinner arbeidsmuligheter innen handel og håndverk.²¹³ Utbyggingen av den offentlige tjenestesektoren, og skolevesenet, var også svært viktige faktorer for at kvinnene kunne etablere selvstendige karrierer.²¹⁴ En gryende andel ugifte kvinner fra middelklassen preget undervisning og forretningsliv.²¹⁵ I undersøkelsen av Kongens gate og Nordre gate kom moderniseringen til syne i de ugifte kvinnenes økte tilgang på middelklasseyrker mellom 1865 og 1900. Utviklingen kan studeres i endringene i yrkeskategoriene offentlig og privat tjenesteyting, varehandel og service og i noen grad industri og håndverk. Det var riktignok bare offentlig og privat tjenesteyting som omfattet det som kaltes «de nye middelklasseyrkene», siden dette først og fremst var snakk om profesjoner. Disse yrkene var ikke nedarvet. Handel og håndverk hadde kvinner drevet med lenge. Siden det skjedde store endringer, i form av spesialisering og differensiering, innen varehandel og service og industri og håndverk, har jeg valgt å ta dem med her. Denne delen handler derfor om yrkesituasjonen til både den gamle og den nye middelklassen. Sistnevnte var et resultat av klassesdannelsen i perioden.

I Kongens gate i 1865 var det seks ugifte kvinner med middelklasseyrker. Én av dem hadde et yrke innen offentlig og privat tjenesteyting. Det var den tidligere nevnte musikk lærerinnen. Gaten hadde også fire som drev med handel. De var selvstendig næringsdrivende kvinner. Samtlige tilhørte varehandel og service. For øvrig var det én ugift kvinne innen industri og håndverk. Hun drev med motepynt.

---

²¹² Hagemann 2005: 252-253

²¹³ Larsen 2013: 87

²¹⁴ Hagemann 2005: 246

²¹⁵ Larsen 2013: 69

Grunnen til at jeg antar at hun hadde et middelklasseyrke, er at hun bodde alene sammen med sin søster, som var en selvstendig handlerske. Søstrene drev antakelig en forretning sammen, der de solgte motepynt. I Nordre gate fant jeg to ugifte kvinner med middelklasseyrker i 1865. Én under offentlig og privat tjenesteyting, hun var lærerinne, og én under varehandel og service, som var bokhandler. De seks ugifte yrkeskvinnene fra middelklassen i Kongens gate, og de to i Nordre gate, representerte en liten andel av de ugifte kvinnene i de to gatene i 1865, men yrkene deres viser at lovendringer i utdanningssystemet og næringslivet, allerede hadde funnet sted.

I 1900 hadde langt flere middelklasseyrker kommet til. I Kongens gate var det 39 ugifte kvinner med middelklasseyrker tilknyttet offentlig og privat tjenesteyting. 14 kvinner var offentlig ansatt ved sykehuset. I tillegg var det to kasserersker, syv med kontorarbeid, åtte lærerinner, én telegrafistinne, én elev ved telegrafstasjonen, én barneasylmedarbeiderske, én assistent, to bokholdersker, én sanglærerinne, samt én med yrket massage. Denne gaten hadde også 16 ugifte yrkeskvinner fra middelklassen under varehandel og service, av dem var ti selvstendige innehavere. Juridiske endringer i næringslivet på 1800-tallet, førte til at disse nå kom tydeligere fram. Dette var ikke nye yrker, men de var i vekst. I tillegg var det seks bestyrerinner av ulike forretninger, som var ansatte i overordnede stillinger. De hadde lavere posisjon enn forretningskvinnene. Forretningene i mitt utvalg rommet dagligvarer, matservering, overnatting og mote. Kongens gate hadde også to jeg antar hadde middelklasseyrker under industri og håndverk; én som bestyrte Aktiebakeriet og én som bestyrte en buntmakerforretning. Til sammen var det 57 ugifte kvinner med middelklasseyrker i Kongens gate i 1900. I Nordre gate dette året fant jeg fire med middelklasseyrker innen offentlig og privat tjenesteyting. De hadde yrkene lege, bokholderske, lærerinne og pianistinne. I varehandel og service var det to; én ansatt restaurantbestyrerinne og én selvstendig hotellvertinne. Dermed hadde seks ugifte kvinner middelklasseyrker i Nordre gate. Utviklingen er presentert i følgende tabell:

Tabell 6 – Utviklingen av middelklasseyrker

	1865	1900
Kongens gate	6/203 (3 %)	57/289 (20 %)
Nordre gate	2/44 (5 %)	6/63 (10 %)

Tabell 6 viser at den prosentvise andelen ugifte kvinner med middelklasseyrker, økte betraktelig mellom 1865 og 1900. Lovendringene, og den økonomiske utviklingen i Trondheim, og i landet for øvrig, fikk følger for de ugifte kvinnenes yrkesliv i to gatene. Mange av disse yrkeskvinnene var enslig losjerende, husmødre eller døtre. Det kommer tydelig fram at mellomsjiktet gjorde seg mer gjeldende i tiårene før 1900.²¹⁶ I kapittel 4 nevnte jeg to ugifte husmødre med middelklasseyrker; legen Marie Holst og folkeskolelærerinnen Olise Schare. Disse kvinnene representerte dem som hadde oppnådd selvstendig plass i profesjoner i kraft av egen utdanning, samt sluppet å ende opp som hjemmedøtre, eller gifte kvinner i en «dukkehjemstilværelse». Marie og Olise var i tillegg kjente kvinnesakskvinner.

Denne delen handler om en gryende middelklasse, men den handler delvis også om økt yrkesdifferensiering og -spesialisering. I 1900 hadde mange nye yrkesbetegnelser kommet til, både for middelklassens og arbeiderklassens kvinner. Selv om yrker som butikkjomfru, ekspeditrise og oppvarningsjomfru, ikke var middelklasseyrker – og dermed ikke med i tabell 6 – vil jeg nevne her at slike yrkestitler var mye vanligere i 1900, enn i 1865. Yrkene bar preg av økt differensiering og spesialisering.

Yrkesmuligheter i industrien, samt forbehold om tendenser

I likhet med andre vestlige land, var man i annen halvdel av det nittende århundret vitne til både økonomiske oppturer og en klar industrialiseringsprosess i Norge.²¹⁷ Det åpnet seg nye yrkesmuligheter for kvinner i byene, blant annet som fabrikkjenter. Industrialisering la til rette for flere kvinner i lønnsarbeid.²¹⁸ Når kvinnene etter hvert fikk lov og mulighet til å velge selv, valgte de ofte bort tjenesteyrket. I de nye yrkene i byene tjente de mer og fikk bedre regulert arbeidstid. Det å livnære seg av søm ble normalt for kvinner. Høyere utdanning var for de bedrestilte.²¹⁹ Småkårskvinnenes utvidete yrkesmuligheter handlet ikke om retten til å arbeide, men om økt frihet og større mangfold i valg av levebrød.²²⁰ Utviklingen innen industri og håndverk i Kongens gate og Nordre gate er presentert her:

---

²¹⁶ Anna J. Avdem & Kari Melby, *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*, Oslo 1985: 81

²¹⁷ Bente Rosenbeck, «Endringer i arbeidet». I Ida Blom, Sølvi Sogner & Bente Rosenbeck, *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*, Oslo 2005: 274

²¹⁸ Myhre 2012: 202

²¹⁹ Sogner & Telste 2005: 77-79

²²⁰ Brit F. Førde, *Kvinneliv. Om norske kvinner i 1880- og 1980-åra*, Oslo 1990: 55-56, 201

Tabell 7 – Ugifte kvinner i industri og håndverk

	1865	1900
Kongens gate	15/203 (7 %)	51/289 (18 %)
Nordre gate	8/44 (18 %)	4/63 (6 %)

I tabell 7 kommer det fram at andelen ugifte kvinner i industri og håndverk i Kongens gate steg i perioden 1865 til 1900. I så måte viser tendensen at utvalget gikk i samme retning som utviklingen av industrien generelt. Ugifte arbeiderklassekvinner hadde fått flere yrkesmulighet enn det å søke tjeneste. I Nordre gate hadde derimot andelen sunket. Her vil jeg igjen si noe om hvordan utvalget mitt står i forhold til byen som helhet. Kongens gate og Nordre gate var ikke del av Trondheims industriområder. Industrialiseringen kom ikke i den gamle byen. Med spesialisering og utbygging av byen, ble Østbyen tilholdsstedet for den nye arbeiderklassen.²²¹

Valget av de to gatene virket rimelig i 1865, men fremover mot 1900 ble utvalget mindre representativt. Det var grunnet utbyggingen av Trondheim, samt økt spesialisering. Hvis jeg hadde undersøkt et av Trondheims arbeiderklassestrøk i 1900, hadde jeg fått helt andre tall. Mange av de gatene eksisterte ikke i 1865. Det er derfor naturlig at andelen ugifte kvinner i industrien var lavere i Midtbyen, enn i byen i sin helhet. I utvalget fant jeg yrker fra den gamle arbeiderklassen, slik som arbeiderskene, men få fra den nye arbeiderklassen. I litteraturen jeg har lest kom det fram at fabrikkvirksomheten i Norge økte betydelig før århundreskiftet, og at to femtedeler av kvinnene i industri og håndverk var fabrikkarbeidersker i tiåret etter 1900.²²² Industrialiseringen i Trondheim hadde nådd nye høyder i årene før 1900.²²³ Det tidligere studier tydeliggjør er at utvalget mitt ikke er representativt. Det samme kom jeg fram til da jeg sammenliknet den prosentvise andelen av utvalget fra 1900 med byen i sin helhet. Tallene jeg har funnet er dermed skjeve. Utvalget mitt hadde spesielt få fabrikkarbeidersker, men veldig mange med yrker tilknyttet søm. Det er nærliggende å tenke seg at disse kvinnene i større grad sydde hjemme, eller på damesystuer, og ikke i konfeksjonsfabrikker.²²⁴ Samtlige ugifte kvinner i yrkesgruppen industri og håndverk, primært bestående av kvinner som drev med ulike former for håndarbeid, bodde i private hushold, både i 1865 og i 1900. Årsaken til det

²²¹ Danielsen 1997: 13

²²² Moum 1981: 16

²²³ Danielsen 1997: 87-88

²²⁴ Thorson 1959: 40, 79, 153

var at håndverkerne ikke hadde kvinnelige svenner eller drenger. De var med andre ord ikke ansatt. Husholdssituasjonen deres skilte seg til dels fra de andre yrkesgruppene, ved at en veldig stor andel var enslig losjerende eller husmødre. Det gjaldt 36 av 51 i Kongens gate i 1900. Mange av dem var syersker, som antakelig var ansatt i systuer. I Nordre gate var det to av totalt fire stykker. Losjerende syersker var også en tydelig tendens i Kristiania.²²⁵ Dette viser at det ikke var særegent for Trondheim.

Avslutning

I dette kapitlet har jeg sammenliknet de ugifte kvinnenes yrkesmuligheter og husholdssposisjoner i Kongens gate og Nordre gate i 1865 og 1900. Jeg har presentert utviklingen av tjenestejentenes situasjon. I utvalget kom det tydelig fram at færre tjenestejenter arbeidet i produksjonshushold i løpet av perioden, men at tjeneste forble det vanligste yrket. Jeg har også presentert utviklingen av mer differensierte og spesialiserte middelklasseyrker, både de nye og de gamle. De nye kom særlig til uttrykk i yrkeskategorien offentlig og privat tjenesteyting, mens utviklingen av de gamle var synlige gjennom varehandel og service, samt i noen grad industri og håndverk. Flere av de ugifte kvinnene med middelklasseyrker var enslig losjerende, husmødre eller døtre. Sistnevnte gjaldt for Kongens gate. I Nordre gate var tre av fire ugifte døtre hjemmeværende i 1900. Andelen ugifte kvinner i industri og håndverk steg i Kongens gate i perioden, men det var representanter for den gamle arbeiderklassen. Gatene hadde få fabrikkarbeidersker, men en god del arbeidersker, og kvinner som drev med søm. I Nordre gate var denne yrkesgruppen fallende.

---

²²⁵ Myhre 1990: 399

Kapittel 6: Konklusjon

Innledning

Målet med denne oppgaven var å vise utviklingen av de ugifte kvinnenes husholds- og yrkessituasjon i Trondheim i perioden 1865 til 1900. I dette kapitlet skal jeg flette underproblemstillingene sammen, og presentere de overordnede tendensene jeg har funnet.

Utviklingen av ugifte kvinners posisjoner i husholdet og yrkeslivet

På 1800-tallet skjedde det store endringer i Trondheim, og i det norske samfunnet for øvrig. Industrialisering, overgangen fra standssamfunn til klassesamfunn, skifte i husholdsstruktur, oppmykningen av privilegiepolitikken og oppbyggingen av en offentlig sektor, fikk betydning for de ugifte kvinnenes livssituasjon. Et av utviklingstrekkene som var merkbare i mitt utvalg var endringen av andelen ugifte, hjemmeværende kvinner. Tabell 3 viser en utvikling der flere ugifte kvinner fant nye måter å forsørge seg på, noe litteraturen også formidler. De kondisjonerte, ugifte kvinnene måtte i mindre grad forsørges av foreldre eller søsken i løpet av perioden. De hadde fått rett til utdanning og et selvstendig yrkesliv.²²⁶ Selv om yrkeskvinnene representerte noe nytt, forble likevel en god del av de ugifte kvinnene i husholdet, slik også tidligere studier tydeliggjør.²²⁷ I kapittel 3 og 4 drøftet jeg hvorvidt enkelte av dem kan ha deltatt i familiens eventuelle bedrift, selv om det ikke kom fram i yrkesstatistikken. Ugifte døtre ble sjeldent registrert med næringsvei i folketellingene, noe som gjør deres virke utfordrende å fastsette.²²⁸

Det å søke tjeneste forble det desidert vanligste yrkesvalget for de ugifte kvinnene i mitt utvalg, noe som stemmer overens med litteraturen. Yrket var i all hovedsak representert av arbeiderklassekvinner. Ansettelse i butikkvirksomhet skapte i noen grad nye måter å forsørge seg på, og flere begynte å livnære seg av ulike former for håndarbeid – særlig søm. Likevel forble tjeneste deres hovedsysselsetting. Slik vi har sett gikk husholdet som produksjonsenhet i oppløsning med industrialisering og urbanisering. Rollen og posisjonen til tjenestejentene endret karakter i takt med moderniseringen.²²⁹ Det var ikke bare tjenestejentene som ble

---

²²⁶ Hagemann 2005: 243-246

²²⁷ Hagemann 2005: 251

²²⁸ Erichsen 2017: 51

²²⁹ Erichsen 2017: 67

påvirket av at samfunnet ble mer differensiert. Etter å ha undersøkt alle husholdene i Kongens gate og Nordre gate, som inkluderte minst én ugift kvinne over 18 år, er overgangen fra produksjonshushold til private hushold, tydelig. I Kongens gate i 1865 bodde 40 av 203 stykker i produksjonshushold, mens i 1900 gjaldt det 23 av 289. I Nordre gate var 22 av 44 del av produksjonshushold i 1865. Andelen var 17 av 63 i 1900. Den prosentvise andelen produksjonshushold sank fra 20 til åtte prosent i Kongens gate i perioden, og fra 50 til 27 prosent i Nordre gate. Moderniseringen kommer dermed til uttrykk gjennom den generelle utviklingen av de ugifte kvinnenes husholdsposisjoner og yrkesmuligheter i de to gatene.

Et annet utviklingstrekk er endringen i antall kvinneledede hushold. Funnene jeg presenterte i kapittel 3 og 4 viser at andelen hushold ledet av en kvinne – blant de husholdene som inneholdt minst én ugift kvinne over 18 år – steg merkbart i mitt utvalg. En viktig faktor for at antall hushold uten en husfar ble så høyt, var at jeg kun undersøkte husholdene til de ugifte kvinnene. Likevel viser funnene en generell tendens som fant sted i norske byer. Andelen ugifte kvinner, som ikke lenger var avhengige av sine mannlige slektninger, økte betraktelig. Det må dog nevnes at endringen i husholdstruktur var tydeligst i byene. Enpersonshushold bestående av ugifte kvinner, eldre kvinner eller enker var eksempelvis et særtrekk for byer. Det faktum at de fantes, vitner likevel om at kvinnenes yrkesmuligheter hadde økt, og at husholdøkonomien var på vei bort.²³⁰

I det følgende vil jeg presentere utviklingen innen tre av yrkeskategoriene i tabell 3, for Kongens gate og Nordre gate. I Kongens gate steg den prosentvise andelen med yrker tilknyttet offentlig og privat tjenesteyting, varehandel og service og industri og håndverk, merkbart i perioden. I Nordre gate gikk utviklingen i samme retning for offentlig og privat tjenesteyting og varehandel og service. Som vi har sett sank andelen ugifte industri- og håndverkskvinner. Nordre gate ble et handelsstrøk før 1900. Slik sett er ikke mitt utvalg representativt for byen. Ingen av gatene var industriområder.²³¹ Midtbyen var mindre representativ i 1900 enn i 1865. De gamle arbeiderklasseyrkene var synlige, men få i industrien. Samtidig vitner de andre endringene i yrkeskategoriene om at mitt utvalg følger den utviklingen litteraturen også viser. Arbeiderklassekvinnene fikk levebrød tilknyttet butikk, ofte adskilt fra husholdet, og i tillegg kunne flere leve av håndarbeid. For de ugifte kvinnene fra

---

²³⁰ Hagemann 2005: 167-171

²³¹ Kaldal 1997: 70; Danielsen 1997: 13

middelklassen, økte yrkesmulighetene i forretningslivet, både som bestyrerinner og «selvgjorte kvinner». Det var også mange som fikk nye jobber tilknyttet offentlig og privat tjenesteyting. Det at kvinner fikk adgang til høyere utdanning gjorde at flere kunne ansettes i ulike profesjoner. Sitatet fra legekantoret som jeg brukte i innledningen av denne oppgaven, viste at det på 1800-tallet var en uvanlig tanke at en ugift kvinne kunne utøve et respektert yrke i kraft av seg selv. Tradisjonen med husholdsbasert næringsvirksomhet, som håndverks- og handelsenker kunne føre videre når deres ektemenn gikk bort, var normal praksis. Legen det her var snakk om var et eksempel på det nye; at kvinner, ved hjelp av egen utdanning, kunne oppnå en selvstendig plass i en profesjon.

Til slutt vil jeg ytterligere diskutere forholdet mellom utvalget og Trondheim generelt. For det første hadde Kongens gate svært mange ugifte kvinner tilknyttet sykehuset i 1900. Følgelig var andelen ugifte kvinner i offentlig og privat tjenesteyting høy i mitt utvalg. Dette må sammenliknes med byen i sin helhet. For å tydeliggjøre forskjellen har jeg tatt med et par desimaler i utregningen. På Digitalarkivets hjemmeside fylte jeg inn ordet «Sygepleierske» under yrke. For å gjøre treffet sammenliknbart og overkommelig valgte jeg også å regne med de ugifte jentene under 18 år, både for Kongens gate og for Trondheim. I tillegg har jeg inkludert de som har blitt ført feil i Kongens gate, og potensielt blitt ført feil for byen som helhet. Av de til sammen 488 ugifte kvinnene jeg fikk som treff i Kongens gate i 1900, var fem stykker konkret registrert som «Sygepleierske». Dette tilsvarte 1,02 prosent. Da jeg utførte det samme søket for Trondheim kjøpstad, var andelen 45 av til sammen 12 293 ugifte kvinner, altså 0,37 prosent. Tallene viser at siden ugifte kvinner både kunne bo og arbeide på en offentlig institusjon, var den prosentvise andelen ugifte sykepleiersker høyere i Kongens gate, hvor «Trondhjems Kommunale Sygehus» lå, enn i byen som helhet.²³² Derfor var ikke dette forholdet mellom utvalget og byen representativt. For Nordre gate utførte jeg et søk på yrket «Butikjomfru», siden denne gaten ble en handlegate. I 1900 var fem av 106 ugifte kvinner registrert som «Butikjomfru», noe som tilsvarte 4,7 prosent. Det samme søket for hele byen ga 286 treff av 12 293. Det var 2,3 prosent. Tallene viser at Nordre gate antakelig hadde en prosentvis høyere andel ugifte arbeiderklassekvinner ansatt i varehandel, enn det resten av Trondheim hadde. Problemene med representativiteten

---

²³² Christiansen 2009: 86-87

er imidlertid spesielt slående for industriyrkene i 1900. Det var ikke i Midtbyen industrialiseringen fant sted. Småårskvinnene i Kongens gate og Nordre gate hadde gamle arbeiderklasseyrker. I tillegg kan utvalget mitt, relativt sett, hatt flere ugifte kvinner med middelklasseyrker, både gamle og nye, enn det Trondheim hadde. En kombinasjon av en kvantitativ og en kvalitativ undersøkelse av de ugifte kvinnenes posisjoner, i et større utvalg, ville gjort studiet mer representativt for byen. Dette hadde ikke jeg tidsmessig mulighet til. Tallene jeg har kommet fram til i min kvantitative forskning er for små til å være representative, da den statistiske populasjonen var veldig liten, og sentrert i ett område. Samtidig peker funnene fra den kvalitative forskningen mot at moderniseringen i Trondheim tydelig kom til uttrykk i endringene av yrkes- og husholdsposisjonene til utvalgets ugifte kvinner i perioden.

Relevans for mitt studieprogram

Det jeg har forsket på er relevant for min fremtidige profesjon. Gjennom arbeidet med denne oppgaven har jeg lært å håndtere kilder. Det er viktig kunnskap å besitte for en som skal bli lektor i historie. I den studieforberedende lærerplanen i historie, står det at elevene etter Vg3 skal kunne: «gjøre rede for hvordan arbeidsliv og arbeidsdeling mellom kjønnene har endret seg i Norge fra 1800-tallet og fram til i dag.»²³³ Jeg mener derfor at utviklingen av de ugifte kvinnenes husholds- og yrkessituasjon i andre halvdel av det nittende århundret, er meget relevant for mitt studieprogram.

Avslutning

I denne oppgaven har jeg, gjennom en kvantitativ og en kvalitativ metode, kommet fram til at alle de ugifte kvinnene i mitt utvalg på hver sine måter, ble påvirket av moderniseringen på 1800-tallet. Det ble færre produksjonshushold, som særlig endret tjenestejentenes rolle, og færre ugifte, hjemmeværende kvinner uten yrke utenfor husholdet. En del ugifte døtre fortsatte likevel å bo hjemme, selv med selvstendige yrkeskarrierer. Næringsveiene for de ugifte kvinnene i arbeiderklassen, og i middelklassen, ble mer spesialiserte og differensierte. Et økt antall ugifte kvinner fikk jobb som lærerinner, forretningskvinner, kontordamer eller butikkjomfruer. Det var også mange som fikk arbeid tilknyttet håndarbeid, men få i industrien. De kvinnelede husholdene økte, samt at det ble flere enslig losjerende, ugifte kvinner.

---

²³³ Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie - fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS1-02)*, 2009

Kilder og litteratur

Utrykte kilder

Folketellingen 1865 for Trondheim kjøpstad

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

<https://digitalarkivet.no/census/search/1865/38310> (sist aksessert 09.03.18)

Folketellingen 1865 – ugifte kvinner bosatt i Kongens gate

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

https://digitalarkivet.no/census/search/1865/38310?fornavn=&etternavn=&kjonn=k&familiestilling=&sivilstand=ug&yrke=&fodselsaar=&fodested=&alder=&ny_husholdning=&trossamfunn=&bygning_for_natteopphold=&etnisitet=&etnisitet_mors=&spraaak=&merknader=&bosted=Kongens&bydel=&gaardsnummer=&bruksnummer=&gaardseier=&sort=rel (sist aksessert 09.03.18)

Folketellingen 1865 – ugifte kvinner bosatt i Nordre gate

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

https://digitalarkivet.no/census/search/1865/38310?fornavn=&etternavn=&kjonn=k&familiestilling=&sivilstand=ug&yrke=&fodselsaar=&fodested=&alder=&ny_husholdning=&trossamfunn=&bygning_for_natteopphold=&etnisitet=&etnisitet_mors=&spraaak=&merknader=&bosted=%22Trondhjem%3A+Nordre+Gade%22&bydel=&gaardnummer=&bruksnummer=&gaardseier=&sort=rel (sist aksessert 09.03.18)

Folketellingen 1900 for Trondheim kjøpstad

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

<https://digitalarkivet.no/census/search/1900/37426> (sist aksessert 09.03.18)

Folketellingen 1900 – ugifte kvinner bosatt i Kongens gate

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

https://digitalarkivet.no/census/search/1900/37426?fornavn=&etternavn=&kjonn=k&familiestilling=&sivilstand=ug&yrke=&fodselsaar=&fodested=&ny_husholdning=&bostatus=&sedvanlig_bosted=&antatt_oppholdssted=&statsborgerskap=&trossamfunn=&bygning_for_natteopphold=&etnisitet=&spraaak=&merknader=&bosted=Kongen

s&gaardsnummer=&bruksnummer=&gaardseier=&hustype=&beliggenhet=&etasje=&ship_name=&ship_type=&ship_home=&ship_location= (sist aksessert 09.03.18)

Folketellingen 1900 – ugifte kvinner bosatt i Nordre gate

Søkbar gjennom Digitalarkivets nettside:

https://digitalarkivet.no/census/search/1900/37426?fornavn=&etternavn=&kjonn=k&familiestilling=&sivilstand=ug&yrke=&fodselsaar=&fodested=&ny_husholdning=&bostatus=&sedvanlig_bosted=&antatt_oppholdssted=&statsborgerskap=&trossamfunn=&bygning_for_natteopphold=&etnisitet=&spraak=&merknader=&bosted=%22Trondheim+kj%C3%B8pstad%3A+Nordre+Gade%22&gaardsnummer=&bruksnummer=&gaardseier=&hustype=&beliggenhet=&etasje=&ship_name=&ship_type=&ship_home=&ship_location= (sist aksessert 09.03.18)

Om folketellingene

<https://www.arkivverket.no/slektsgranskning/folketellinger> (sist aksessert 10.03.18)

Forkortelser i Digitalarkivet

<http://digitalarkivet.uib.no/1900/forkort.htm> (sist aksessert 10.03.18)

Enkelt personer i folketellingen 1865

Berntine Løkke:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310008949> (sist aksessert 12.03.18)

Marie Johnsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310012899> (sist aksessert 12.03.18)

Amalie og Elise Holck:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006003> (sist aksessert 12.03.18)

Regine Bennedikte Kavlie:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006794> (sist aksessert 12.03.18)

Johanne Mine Oline Hornseth:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005994> (sist aksessert 12.03.18)

Elisabet Gimse:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310002829> (sist aksessert 12.03.18)

Helkie Nevermann:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005514> (sist aksessert 12.03.18)

Juliana Leerfossen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310012752> (sist aksessert 12.03.18)

Karen Bergithe Tiller:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006809> (sist aksessert 12.03.18)

Otilie Bergithe Nordlund:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310005481> (sist aksessert 12.03.18)

Martine Sophie Gudde:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010771> (sist aksessert 12.03.18)

Abramine Kolstad:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010385> (sist aksessert 12.03.18)

Karoline Lyng:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010868> (sist aksessert 12.03.18)

Marie Johnsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310002805> (sist aksessert 12.03.18)

Oline Dahl:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310008955> (sist aksessert 12.03.18)

Nicoline Strand:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310006896> (sist aksessert 12.03.18)

Maren Fredrikke Brøttem:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010193> (sist aksessert 12.03.18)

Elen Margrethe Gudde:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310010508> (sist aksessert 12.03.18)

Enkeltpersoner og deres hustype i folketellingen 1900

Beret Anna Solem:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005304> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000395>

(sist aksessert 13.03.18)

Trine Olsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005102> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000380>

(sist aksessert 13.03.18)

Lina Aalberg:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005255> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000393>

(sist aksessert 13.03.18)

Oline Marie Lykstad og Anna Bergitte:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012836>

(sist aksessert 13.03.18)

Oline Johansen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426004986> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000371>

(sist aksessert 13.03.18)

Ingeborg Nilsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005139> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000383>

(sist aksessert 13.03.18)

Laura Tønseth:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012264> (sist aksessert 13.03.18)

Olga Gløkken:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007857> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000595>

(sist aksessert 13.03.18)

Laura Bergithe Sminæs:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012269> (sist aksessert 13.03.18)

Olise Schare:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012676> (sist aksessert 13.03.18)

Sigrid Johansen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005637> (sist aksessert 13.03.18)

Marie Holst:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426001301> (sist aksessert 13.03.18)

Tale Rebekka Gjeldsås:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005410> (sist aksessert 13.03.18)

Hanna Hyll:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012787> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000998>

(sist aksessert 13.03.18)

Ingeborg Olava Berg:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005419> (sist aksessert 13.03.18)

Dorthea Strøm:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007881> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000600>

(sist aksessert 13.03.18)

Karen Knudsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005160> (sist aksessert 13.03.18)

Anne Sivertsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426007906> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000602>

(sist aksessert 13.03.18)

Emilia Charlsen:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012764> (sist aksessert 13.03.18)

<https://digitalarkivet.no/census/urban-residence/gf01037426000995>

(sist aksessert 13.03.18)

Lillian Dunlop:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005287> (sist aksessert 13.03.18)

Carola Lindkits:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005257> (sist aksessert 13.03.18)

Personer som ikke regnes med grunnet feilføring

Folketellingen 1865 for Kongens gate:

Det står oppført 480 ugifte kvinner i Kongens gate år 1865 på Digitalarkivets hjemmeside, men den ene kvinnen er ført feil. Hun var svigerdatter, og dermed enke, ikke ugift. Da er tallet 479: <https://media.digitalarkivet.no/view/38310/1455> (sist aksessert 10.03.18)

Folketellingen 1865 for Nordre gate:

Det står oppført 70 ugifte kvinner i Nordre gate år 1865, men den ene kvinnen ble ført feil. Hun var gift. Antallet blir 69:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01038310000198> (sist aksessert 10.03.18)

Folketellingen 1900 for Kongens gate:

Det står oppført 488 ugifte kvinner i Kongens gate år 1900 på Digitalarkivets hjemmesider, men flere av kvinnene regnes ikke med. Én var en mann:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005212> (sist aksessert 10.03.18),

en annen ble ført opp to ganger, men telles bare én gang:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012539> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005552>

(sist aksessert 10.03.18), seks ugifte kvinner var besøkende:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426004828> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005079> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012292> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426005256> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012670> (sist aksessert 10.03.18);

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426012831>

(sist aksessert 10.03.18). Én kvinne ble derimot ikke telt med siden hun var registrert som mann. På det skannede materialet tilgjengelig på digitalarkivet står det imidlertid «k» under kjønn. Antallet blir 481: <https://media.digitalarkivet.no/view/37426/2348> (sist aksessert 10.03.18)

Folketellingen 1900 for Nordre gate:

Det står oppført 106 ugifte kvinner i Nordre gate år 1900 på Digitalarkivets hjemmeside, men en av kvinnene var besøkende. Da er antallet 105:

<https://digitalarkivet.no/census/person/pf01037426001342> (sist aksessert 09.03.18)

Nettressurser

- Det statistiske Centralbureau, *Norges offisielle Statistikk, Tredie Række No. 305. Statistik over Norges Fabrikantlæg ved Udgangen af Aaret 1895*, H. Aschehoug & CO, Kristiania 1898. Hentet fra:
http://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iii_305.pdf (sist aksessert 22.02.18)
- Hvite Bånd, Det, *ArkivPortalen*, u.å. Hentet fra:
<http://www.arkivportalen.no/side/aktor/detaljer?aktorId=no-a1450-08000000028934> (sist aksessert 10.03.18)
- Kirke- og Undervisningsdepartementet, «Industri- og Husflidsskoler». I Kirke- og Undervisningsdepartementet, *Norges Offisielle Statistikk. V. 6., Fagskolestatistik 1902-1905. (Écoles professionnelles.)*, H. Aschehoug & CO, Kristiania 1906: 44-49. Hentet fra:
https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_006.pdf (sist aksessert 20.02.18)
- Lovdata, *Forskrift om stevnevitners, politiansattes og fengselstjenestemenns utførelse av forkynnelser*, 2003, hentet fra:
<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1927-06-24-9812>
(sist aksessert 10.03.18)
- Registreringsentral for historiske data, *Folketellingen 1.12.1910*, Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet, u.å. Hentet fra:
<http://www.rhd.uit.no/histform/f1910.html> (sist aksessert 01.03.18)
- Thomas Angells Stiftelser, *Historisk tidslinje 1626 – 2017*, Trondheim u.å.,
<http://www.thomasangell.no/tjenester/historie/historisk-tidslinje> (sist aksessert 10.03.18)
- Utdanningsdirektoratet, *Læreplan i historie - fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram (HIS1-02)*, 2009. Hentet fra:
<https://www.udir.no/kl06/HIS1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-vg3-studieforberedende-utdanningsprogram> (sist aksessert 10.04.18)

Litteratur

- Agerholt, Anna Caspari, *Den norske kvinnebevegelses historie*, Gyldendal, Oslo 1937
- Agerholt, Anna Caspari, «Historisk innleiing». I Agerholt, Anna Caspari, *Kvinna i arbeidslivet*, J. M. Stenersens Forlag, Oslo 1940: 7-20
- Avdem, Anna J. & Melby, Kari, *Oppe først og sist i seng. Husarbeid i Norge fra 1850 til i dag*, Universitetsforlaget, Oslo 1985
- Blom, Ida, «Sammenfatning». I Blom, Grethe A. (red.), *Arbeids-, lønns- og rettsforhold for yrkesaktive kvinner i de nordiske land ca. 1850-1914*, Tapir, Trondheim 1978: 1-8
- Blom, Ida, «Kvinnehistorie som forskningsområde». I Blom, Ida & Hagemann, Gro (red.), *Kvinner selv... Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*, H. Aschehoug & CO. (W. Nygaard), Oslo 1982: 11-21
- Blom, Ida & Sogner, Sølvi (red.), «Innledning». I Blom, Ida & Sogner, Sølvi (red.), Hagemann, Gro, Melby, Kari, Sandvik, Hilde & Øye, Ingvild, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005: 11-18
- Blom, Ida & Tranberg, Anna (red.), *Nordisk lovoversikt. Viktige lover for kvinner ca. 1810-1980*, Nordisk Ministerråd, Oslo 1985
- Blom, Kari, *Norsk barndom gjennom 150 år – En innføring*, Fagbokforlaget, Bergen 2004
- Bratberg, Terje T. V. & Arntzen Jon G., *Trondheim byleksikon*, Kunnskapsforlaget, Oslo 1996
- Bull, Edvard, «Fra bøndenes og husmennesenes samfunn til den organiserte kapitalisme». I Bull, Edvard, *Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler*, Universitetsforlaget, Oslo 1981 (første gang trykt 1975): 11-28
- Bull, Ida, «Håndverk i omdanning. Håndverksforhold i Trondheim 1850 til 1900». I *Trondhjemske samlinger, Bind 11, Hefte 1*, Trondhjems historiske forening, Trondheim 1979
- Bull, Ida, «Industriousness and development of the school-system in the eighteenth century: the experience of Norwegian cities». I *Journal of the History Education Society, Vol. 40, No. 4*, 2011: 425–446
- Bull, Ida, «‘All of my remaining property I donate to the poor...’: institutions for the poor in Norwegian cities during the eighteenth century». I *Scandinavian Economic History Review, Vol. 62, No. 1*, 2014: 75-93

- Bull, Ida, «Handelskapitalismen og dens steder». I *Heimen*, Vol. 53, No. 4, 2016: 245-260
- Christiansen, Per R., *Hus med hedersmerke. Historiske bygninger i Trondheim*, Tapir Akademisk Forlag, Trondheim 2009
- Danielsen, Rolf, «*En exempelløs fremgang 1880-1920*», bd. 4, Universitetsforlaget, Oslo 1997
- Dyrvik, Ståle, *Historisk demografi. Ei innføring i metodane*, Universitetsforlaget, Bergen 1983
- Dyrvik, Ståle, «Folketeljingar og kyrkjebøker som kvinnehistoriske kjelder». I Tranberg, Anna & Winge, Harald (red.), *Kvinnekår i det gamle samfunn ca. 1500-1850*, Norsk lokalhistorisk institutt, Oslo 1994: 117-132
- Ekerhovd, Anna B., *Trondhjems Lærerinneforening Gjennom 50 år 1885-1935*, Johan Christiansens boktrykkeri, Trondheim 1935
- Erichsen, Bodil C., *Norske kvinners liv og kamp 1850-2000*, bd. 1, Res Publica, Oslo 2017
- Førde, Brit F., *Kvinneliv. Om norske kvinner i 1880- og 1980-åra*, Tiden Norsk Forlag, Oslo 1990
- Hagemann, Gro, «De stummes leir? 1800-1900». I Blom, Ida & Sogner, Sølvi (red.), Hagemann, Gro, Melby, Kari, Sandvik, Hilde & Øye, Ingvild, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005: 157-254
- Holst, Marie, «Dengang». I Norske kvinnelige akademikers landsforbund, *Kvinnelige studenter 1882-1932*, Gyldendal, Oslo 1932: 138-142
- Jørgensen, Kate, «Kvindelige gymnaster (massøser)». I Mørck, Fredrikke (red.), *Norske kvinder. En oversigt over deres stilling og livsvilkaar i hundredeaaret 1814-1914*, Berg og Høgh's forlag, Kristiania 1914: 461-464
- Kaldal, Ingar, *Veit og gate. Daglegliv i Midtbyen i Trondheim 1880-1950*, Universitetsforlaget, Oslo 1997
- Kaldal, Ingar, *Frå sosialhistorie til nyare kulturhistorie*, Det Norske Samlaget, Oslo 2009
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var – en innføring i historiefaget*, Universitetsforlaget, Oslo 1999
- Krokann, Inge, *Det store hamskiftet i bondesamfunnet*, 3. utg., Det Norske Samlaget, Oslo 1982

- Larsen, Eirinn, «Selvgjorte kvinner: Kjønn, entreprenørskap og næringsliv rundt 1900». I *Heimen. Vol 49, Nr. 2*, Oslo 2012: 127-144
- Larsen, Eirinn, «Næringsfrihet som likestilling 1850-1880». I Danielsen, Hilde, Larsen, Eirinn & Owesen, Ingeborg W, *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*, Fagbokforlaget, Bergen 2013: 67-110
- Lunden, Mimi S., *De frigjorte hender. Et bidrag til forståelse av kvinners arbeid i Norge etter 1814*, Johan Grundt Tanums Forlag, Oslo 1942
- Melby, Kari, «Husmortid. 1900-1950». I Blom, Ida & Sogner, Sølvi (red.), Hagemann, Gro, Melby, Kari, Sandvik, Hilde & Øye, Ingvild, *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005: 255-332
- Moum, Sidsel V., *Kvinnfolkarbeid. Kvinners kår og status i Norge 1875-1910*, Universitetsforlaget, Oslo 1981
- Myhre, Jan Eivind, *Hovedstaden Christiania fra 1814 til 1900, bd. 3*, Cappelen, Oslo 1990
- Myhre, Jan Eivind, *Norsk historie 1814-1905. Å bygge ein stat og skape ein nasjon*, Det Norske Samlaget, Oslo 2012
- Mykland, Knut, *Fra Søgaden til Strandgaten 1807-1880, bd. 3*, Universitetsforlaget, Oslo 1996
- Nissen, Gunnar B., *Thomas Angells stiftelser: 1767-1967*, Stiftelsen, Trondheim 1967
- Owesen, Ingeborg W., «Fra lukkede til offentlige rom 1880-1900». I Danielsen, Hilde, Larsen, Eirinn & Owesen, Ingeborg W, *Norsk likestillingshistorie 1814-2013*, Fagbokforlaget, Bergen 2013: 111-158
- Pryser, Tore, *Norsk historie 1800–1870. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*, Det Norske Samlaget, Oslo 1985
- Pryser, Tore, *Norsk historie 1814-1860. Frå standssamfunn mot klassesamfunn*, (ny og forkortet utg.), Det Norske Samlaget, Oslo 1999
- Roll-Hansen, Hege, *Arbeid og Forsørgelse. En undersøkelse av kjønn, husarbeid og kategorisering i norske folketellinger mellom 1866 og 1940*, (Doktorgradsavhandling), Universitetet i Oslo, Oslo 2012
- Rosenbeck, Bente, «Endringer i arbeidet». I Blom, Ida, Sogner, Sølvi & Rosenbeck, Bente, *Kvinner i den vestlige verden fra år 1500 til i dag*, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2005: 274-282

- Sejersted, Francis, «Den vanskelige frihet 1814-1851, bd. 10». I Mykland, Knut (red.), *Norges historie*, Cappelen, Oslo 1978
- Sogner, Sølvi & Telste, Kari, *Ut å søkje teneste. Historia om tenestejentene*, Det Norske Samlaget, Oslo 2005
- Svisdal, Oda, *Hamskiftet i Oppdal. En undersøkelse av de ugiftes yrkesmuligheter 1865-1900*, (Mastergradsavhandling), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Trondheim 2016
- Thaulow, Christian, *Personalhistorie for Trondhjems by og omegn i et tidsrum af circa 1 1/2 aarhundrede (omfattende ca. 1300 Personer). Afsluttet omkring 1876*, A. Holbæk Eriksen og CO, Trondheim 1919
- Thorson, Odd, *Folk skaper klær - klær skaper folk*, Confektionsfabrikanternes landsforbund, Oslo 1959
- Trondhjems Kvinnesaksforening, *1885-1967*, Globus-Forlaget A/S, Trondheim 1967
- Valen, Marit H., *Kvinnens stilling, rettigheter og muligheter i Trondheim ca. 1875-1900*, (Hovedoppgave), Oslo 1961